

Η διδασκαλία του αντικειμένου της Γεωγραφίας στα ελληνικά Πανεπιστήμια: Μία πρώτη προσέγγιση

Λόης Λαμπριανίδης*

Περίληψη

Ένα κεντρικό ερώτημα το οποίο επιχειρείται να απαντηθεί στο παρόν άρθρο είναι γιατί η διδασκαλία της γεωγραφίας ήταν μέχρι πρότινος υποβαθμισμένη στο ελληνικό Πανεπιστήμιο. Η πρόσφατη ίδρυση, ιδιαίτερων πανεπιστημιακών τμημάτων στο αντικείμενο, αντιμετωπίζεται ως απόρροια της όξυνσης των προβλημάτων από την άνοση περιφερειακή ανάπτυξη της χώρας και τη συνειδητοποίησή τους.

I. Εισαγωγή

Το άρθρο αυτό αποτελεί μια πρώτη προσέγγιση στο ζήτημα¹, που βασίζεται στην ανάλυση των προγραμμάτων σπουδών και των περιλήψεων των μαθημάτων των διαφόρων Τμημάτων των ελληνικών Πανεπιστημίων, όπως προκύπτουν από τους οδηγούς σπουδών των Τμημάτων.

Δε μελετήθηκαν λοιπόν μια σειρά από σημαντικά θέματα που θα βοηθούσαν σε μια ολοκληρωμένη προσέγγιση του ζητήματος όπως: α) Το τι ακριβώς διδάσκεται όσον αφορά τη Γεωγραφία στα ελληνικά Πανεπιστήμια, που θα μπορούσε να προκύψει μέσα από την ανάλυση των βοηθημάτων-εγχειριδίων τα οποία διανέμονται στους φοιτητές, β) οι σπουδές των διδασκόντων –προπτυχιακές και μεταπτυχιακές στην Ελλά-

---

* Αναπληρωτής Καθηγητής Πανεπιστημίου Μακεδονίας.

δα και στο εξωτερικό— ώστε να αναζητηθούν ασφαλέστερα και οι θεωρητικές καταβολές-συγγενείες τους, γ) το θέμα των μεταπτυχιακών σπουδών στο αντικείμενο, τόσο σε επίπεδο Masters που αφορά το Ινστιτούτο Περιφερειακής Ανάπτυξης² όσο και σε επίπεδο διδακτορικού που αφορά κυρίως τα Τμήματα Αρχιτεκτόνων, Τοπογράφων και Οικονομολόγων για την Ανθρώπινη Γεωγραφία και τα Τμήματα Γεωλογίας και Φυσικής για τη Φυσική Γεωγραφία.

Εξάλλου, το άρθρο αυτό δεν έχει την έννοια μιας ιστορικής αναδρομής σχετικά με τη διδασκαλία του αντικειμένου, η οποία θα ήταν ιδιαίτερα χρήσιμη. Μια που όπως φαίνεται από κάποιες πολύ πρόχειρες έρευνες:

– Το ιδρυτικό διάταγμα του Πανεπιστημίου Αθηνών στην πρώτη του διατύπωση αναφέρει τη Γεωγραφία ως μια από τις επιστήμες στη Σχολή των Γενικών Επιστημών. Άρθρο 2 (31 Δεκ. 1836):

"Το Πανεπιστήμιο σύγκεται από τέσσερας σχολάς (facultes) δηλ. α) την των γενικών επιστημών ως φιλοσοφίας, φιλολογίας, μαθηματικών και φυσικών επιστημών, ιδίως δε χημείας, φυσικής, αστρονομίας, των διαφόρων μερών της φυσικής ιστορίας, γεωγραφίας, καταστατικής και ιστορίας με τας βοηθητικές επιστήμας αυτών, β) της θεολογίας, γ) της ιατρικής, δ) των νομικών και πολιτικών επιστημών" (υπογράμμιση δική μου).

Όμως στην οριστική διατύπωση του Διατάγματος (14 Απριλίου 1837) η Γεωγραφία παραλείφθηκε (Ρέντζος 1984, σ. 34).

– Η Φυσική Γεωγραφία διδασκόταν στο Φυσιογνωστικό Τμήμα του Πανεπιστημίου Αθηνών ήδη από το 1931 (Ρέντζος 1984, σ. 37-8).

– Η Οικονομική Γεωγραφία διδασκόταν τουλάχιστον από το 1952-53 στο Τμήμα Οικονομικών και Πολιτικών Επιστημών του ΑΠΘ³. Ενώ στην ΑΒΣΘ διδασκόταν, ως υποχρεωτικό μάθημα στο Α' έτος, από την πρώτη κιόλας ακαδημαϊκή χρονιά που άρχισε να λειτουργεί (1957-58).

Θα μπορούσε λοιπόν να διατυπωθεί, ως υπόθεση εργασίας, ότι η Γεωγραφία θεωρούνταν ουσιώδες αντικείμενο κατά τα πρώτα χρόνια της ίδρυσης του ελληνικού Πανεπιστημίου. Η Φυσική Γεωγραφία διδασκόταν συνεχώς ήδη από το 1930. Η Ανθρώπινη Γεωγραφία γενικά εμφανίζεται ως σημαντικό στοιχείο των σπουδών αρκετών Σχολών μετά τη μεταπολίτευση. Η Οικονομική Γεωγραφία εισάχθηκε από πολύ νωρίς στις Οικονομικές Σχολές της χώρας, συχνά σαν υποχρεωτικό μάθημα. Ενώ όμως ξεκίνησε ως βασικό στοιχείο του προγράμματος σπουδών των Οικονομικών Σχολών στη δεκαετία του '50, στις δεκαετίες του '70 και του '80 βρέθηκε σε υποχώρηση. Μάλιστα η σταδιακή αυτή υποχώρηση της σημασίας της Γεωγραφίας στη συνέχεια ακολουθείται και από μια παράλληλη στροφή προς την Περιφερειακή Οικονομική, ακολουθώντας με σημαντική χρονική υστέρηση τις διεθνείς τάσεις της εποχής. Στις Πολυτεχνικές Σχολές στη δεκαετία του '60 εισάγονται η Πολεοδομία και η Χωροταξία, που μάλιστα μετά τη μεταπολίτευση και μέχρι τα μέσα της δεκαετίας

του '80 –περίοδο έντονης πολιτικοποίησης, η οποία αποτυπώνεται και στη στροφή στο πρόγραμμα σπουδών με εισαγωγή μαθημάτων κοινωνικού περιεχομένου– αποκτούν καθοριστικό ρόλο και επιλέγονται από τους φοιτητές.

Ακόμη και με μια πρόχειρη ματιά μπορεί εύκολα να διαπιστώσει κανείς ότι ουσιαστικά δε διδάσκεται η Γεωγραφία στα ελληνικά Πανεπιστήμια. Διδάσκονται βέβαια κάποια μαθήματα Φυσικής Γεωγραφίας στα Τμήματα: Γεωλογίας (Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών και ΑΠΘ), Φυσικό (Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών και ΑΠΘ), Βιολογίας (Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών και ΑΠΘ) και Τοπογράφων ΑΠΘ (Πίνακας 5).

Μαθήματα Ανθρώπινης Γεωγραφίας διδάσκονται σε πολλά Τμήματα. Συγκεκριμένα, κάποια ελάχιστα μαθήματα Ανθρώπινης Γεωγραφίας διδάσκονται σε Τμήματα όπως: Αρχιτεκτονικής ΑΠΘ, Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών (Τμήματα Οικονομικό και Διεθνών & Ευρωπαϊκών Οικονομικών Σπουδών), Γεωπονίας (ΑΠΘ), Παιδαγωγικά Δημοτικής (Ιωαννίνων, ΑΠΘ, ΔΠΘ και Αθηνών), Ιστορίας (ΑΠΘ και Ιόνιο). Ενώ αξιόλογος αριθμός μαθημάτων Ανθρώπινης Γεωγραφίας διδάσκεται στα Τμήματα Τοπογράφων (ΕΜΠ και ΑΠΘ) (Πίνακας 5).

Με αυτή την έννοια το Τμήμα Ανθρωπογεωγραφίας του Πανεπιστημίου του Αιγαίου, το οποίο άρχισε να λειτουργεί το 1994, είναι μοναδικό. Ήρθε να καλύψει ένα ουσιώδες κενό και αναμφίβολα έχει μια πολύ σημαντική αποστολή.

Στις επόμενες ενότητες αυτού του άρθρου επικεντρωνόμαστε στη διδασκαλία των μαθημάτων του χώρου γενικά (Γεωγραφία, Πολεοδομία, Χωροταξία, Περιφερειακή ανάπτυξη κ.λπ.) στα ελληνικά Πανεπιστήμια (βλ. ενότ. III) και τέλος διατυπώνονται κάποιες γενικές παρατηρήσεις – συμπεράσματα για τη διδασκαλία της Γεωγραφίας και των αντικειμένων του χώρου στα ελληνικά Πανεπιστήμια (βλ. ενότ. III). Πριν προχωρήσουμε όμως θα πρέπει πρώτα να διασαφηνισθεί η έννοια της Γεωγραφίας (βλ. ενότ. II).

II. Η έννοια της Γεωγραφίας

Στην ενότητα αυτή θα προσπαθήσουμε, πολύ σύντομα, να "ξεκαθαρίσουμε" την έννοια της Γεωγραφίας με μια αναμφίβολα αδρή σκιαγράφηση. Η ενότητα αυτή δεν έχει την έννοια της ανάλυσης της ιστορικής εξέλιξης του αντικειμένου. Ούτε επίσης επιχειρεί να οριοθετήσει το αντικείμενο της Γεωγραφίας σε σχέση με άλλα συναφή αντικείμενα (κυρίως την Περιφερειακή Οικονομική ή την Οικονομική του Χώρου), οριοθετήσεις που σε μεγάλο βαθμό προέκυψαν και συντηρούνται εξαιτίας επαγγελματικών κυρίως αντιθέσεων. Αυτό που δείχνει η σκιαγράφηση της πο-

ρείας του κλάδου που ακολουθεί, είναι ότι υπάρχουν "πολλές Γεωγραφίες", διαφορετικές προσεγγίσεις δηλαδή στα ζητήματα ανάλυσης του χώρου, κάτι που στη συνέχεια έχει σημαντικές συνέπειες και στην οργάνωση των πανεπιστημιακών σπουδών. Με την έννοια της έμφασης στη φυσική Γεωγραφία ή όχι, στην περιγραφή των γεωγραφικών χαρακτηριστικών των ηπείρων, χωρών κ.λπ. ή όχι, στις ποσοτικές μεθόδους ή όχι κ.λπ.

Στην Ελλάδα, όπως φαίνεται στη συνέχεια (βλ. ενότ. III), δεν έχουν διαφανεί ακόμη με σαφήνεια Σχολές σκέψης στη Γεωγραφία, οι οποίες πολύ περισσότερο δεν έχουν αποκρυσταλλωθεί και σε αντίστοιχα προγράμματα σπουδών. Το γεγονός λοιπόν ότι η συζήτηση για την κατεύθυνση της Γεωγραφίας στο ελληνικό Πανεπιστήμιο δεν έχει ακόμη ολοκληρωθεί, οδηγεί εκτός των άλλων στην ύπαρξη πολλών προσεγγίσεων της Γεωγραφίας, που εν μέρει ερμηνεύει την ποικιλία των σχετικών μαθημάτων.

Η Πολεοδομία και η Χωροταξία αποτέλεσαν την παρεμβατική δραστηριότητα με έμφαση στη διαδικασία λήψης αποφάσεων σχετικά με τα φαινόμενα του χώρου και τις κατανομές του πληθυσμού. Ασχολούνται με προβολές τάσεων, προγραμματισμό, σχεδιασμό και αξιολόγηση εναλλακτικών λύσεων. Η Γεωγραφία ήταν πάντοτε μια "εφαρμοσμένη" δραστηριότητα πάνω στην οποία στηριζόταν η βασική έρευνα και η επιστημονική εξέλιξη. Μεταπολεμικά αποτέλεσε την ερμηνευτική επιστήμη των φαινομένων του χώρου, το ορθολογικό υπόβαθρο και την αναλυτική βάση του Σχεδιασμού. Διερευνά και ερμηνεύει τις επιπτώσεις των χωρικών φαινομένων. Ενώ όμως δε νοείται προγραμματισμός χωρίς γεωγραφική ανάλυση, η γεωγραφική ανάλυση δεν καταλήγει κατ' ανάγκη σε προγραμματισμό.

Η Γεωγραφία μελετά την επιφάνεια της γης, τη χωρική κατανομή των φαινομένων πάνω της και τις διαδικασίες που προκαλούν αυτές τις κατανομές. Έτσι, έχει στενή σχέση τόσο με τις κοινωνικές επιστήμες όσο και με τις φυσικές επιστήμες. Η ιστορική εξέλιξη της επιστήμης της Γεωγραφίας δείχνει ότι ο διαχωρισμός της Γεωγραφίας σε Φυσική⁴ και Ανθρώπινη κατά καιρούς ήταν ιδιαίτερα έντονος ενώ σε άλλα διαστήματα υποχωρούσε.

Συγκεκριμένα, η Γεωγραφία στα πρώτα της βήματα (βλ. A. Von Humboldt, C. Ritter, Ratzel, V. de la Blache, Hartshorne, Kro-potkin) ήταν ενιαία, Φυσική και Ανθρώπινη. Στη δεκαετία του '60 η διχοτομία έγινε έντονη και μάλιστα προχώρησε, όπως αναφέρθηκε ήδη, στη δημιουργία ειδικοτήτων και στο εσωτερικό της Ανθρώπινης Γεωγραφίας. Σήμερα βρισκόμαστε σε μια φάση όπου η κριτική του κατακερματισμού και της εξειδίκευσης από τη μεταθετικιστική Γεωγραφία επανέφερε κάποια ενότητα στην επιστήμη της Γεωγραφίας. Η Γεωγραφία θεωρείται και πάλι ενιαία: Φυσική και Ανθρώπινη. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αυτής της τάσης για επανασύγκλιση αποτελούν οι πρόσφατες μελέτες των Cronon

(1991) και Swyngendow (1994). Βέβαια, διατηρείται και σήμερα η αδρή διαίρεση της Γεωγραφίας σε Φυσική και Ανθρώπινη, τόσο στα Πανεπιστήμια όσο και στον καταμερισμό της εργασίας μεταξύ των Γεωγράφων, όχι όμως και στην έρευνα.

Η σύντομη αναδρομή στην πορεία της επιστήμης της Γεωγραφίας, που ακολουθεί⁶, δείχνει ότι υπήρξαν αρκετές προσεγγίσεις στο αντικείμενο αυτό, οι κυριότερες των οποίων αναλύονται στη συνέχεια. Είναι περιττό ίσως να ειπωθεί ότι υπάρχουν αλληλοεπικαλύψεις των διαφόρων προσεγγίσεων και κυρίως ότι υπάρχουν μελετητές, οι οποίοι εντάσσονται σε περισσότερες από μια προσεγγίσεις.

Ο Ηρόδοτος θεωρείται ο πατέρας της Γεωγραφίας και βέβαια πατέρας της Ιστορίας, μια που ήταν ο πρώτος Έλληνας στοχαστής που έδωσε τοπογραφικές περιγραφές του κόσμου, δίνοντας έμφαση τόσο στις φυσικές συνθήκες όσο και στη ζωή των ανθρώπων.

Περιγραφική Γεωγραφία: Η περίοδος από το 15ο μέχρι το 19ο αιώνα αποτέλεσε τη "χρυσή εποχή" της Γεωγραφίας, μια που αυτή κατείχε εξέχουσα θέση ανάμεσα στις επιστήμες. Αποτελούσε την επιστήμη της αποικιοκρατίας, ανταποκρινόμενη στην ανάγκη για ανακάλυψη νέων τόπων και πηγών πρώτων υλών.

Κλασική Γεωγραφία: Από το 19ο αιώνα η Γεωγραφία, με επίκεντρο τη Γερμανία (βλ. A. Humbolt, C. Ritter) και στη συνέχεια την Αγγλία και την Αμερική, διαμορφώθηκε ως συστηματική επιστήμη. Έδωσε έμφαση στην αναζήτηση των αιτιακών σχέσεων που υπάρχουν ανάμεσα στα χωρικά και στα ανθρώπινα φαινόμενα.

Γεωγραφικός ντετερμινισμός (βλ. Fr. Ratzel, E.C. Semple): Ο χώρος, με την έννοια των φυσικών συνθηκών, θεωρείται η βασική μεταβλητή που επηρεάζει την ατομική συμπεριφορά αλλά και την όλη οργάνωση και λειτουργία της κοινωνίας. Υποστηρίζει ότι οι κοινωνίες των ανθρώπων, κατ' αναλογία προς τις κοινωνίες των φυτών, προσαρμόζονται στο φυσικό περιβάλλον. Στη συνέχεια πήρε τη μορφή του επιστημονικού ντετερμινισμού (βλ. E. Huntington και G. Taylor), με την έννοια ότι οι μελετητές που εντάσσονται στην προσέγγιση αυτή επιχείρησαν να ποσοτικοποιήσουν τις επιπτώσεις συγκεκριμένων στοιχείων του φυσικού περιβάλλοντος (κλίμα κ.λπ.), πάνω στη μορφή των ανθρώπινων δραστηριοτήτων.

Γεωγραφικός ποσιμπιλισμός (Possibilism - βλ. V. de la Blache): Στις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα αναπτύχθηκε μια σοβαρή κριτική στο Γεωγραφικό ντετερμινισμό, που υποστήριζε ότι ο άνθρωπος είναι ο επικρατέστερος εταίρος στις σχέσεις ανθρώπου-περιβάλλοντος. Στα πλαίσια αυτής της προσέγγισης αναπτύχθηκε η Περιφερειακή Γεωγραφία (βλ. V. de la Blache). Αυτή βασίζεται στην ανάλυση κάποιου συγκεκριμένου χώρου από διάφορες οπτικές όπως οικονομική, κοινωνική, πολιτική κ.λπ. και δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στην ιστορική διάσταση.

Μέχρι τη δεκαετία του '50 οι γεωγράφοι ταυτίζονταν είτε με το Γεωγραφικό ποσιμπιλισμό είτε με το Γεωγραφικό ντετερμινισμό. Είναι η ε-

ποχή που ο E. Jones αλλά και άλλοι, αμφισβήτησαν τη λογική αιτίου - αποτελέσματος που διακατέχει και τις δυο σχολές και υποστήριξαν ότι είναι σχεδόν αδύνατο στις κοινωνικές επιστήμες να απομονωθούν μεμονωμένα αίτια και να αναγνωριστούν τα αποτελέσματά τους. Οι φυσικοί πόροι δεν έχουν σχεδόν καμία σημασία, μέχρι τη στιγμή που οι ανθρωπίνες κοινωνίες θα αναγνωρίσουν την αξία τους και θα αρχίσουν την εκμετάλλευσή τους.

Εναλλακτική Γεωγραφία των αναρχικών στοχαστών (βλ. E. Reclus P. Kropotkin), με περιορισμένη όμως ακτινοβολία.

Ανθρώπινη Οικολογία της Σχολής του Σικάγου (βλ. H. Barrows): Ασχολήθηκε με τη συλλογική προσαρμογή του ανθρώπου στο περιβάλλον του, ειδικά στην πόλη, που θεωρήθηκε ως οικοσύστημα. Η προσέγγιση αυτή έτεινε να ταυτίσει τη Γεωγραφία με την Ανθρώπινη Οικολογία.

Σήμερα παρατηρούνται τάσεις σύγκλισης της Γεωγραφίας και της Οικολογίας. Η Οικολογία επεκτείνει τις έρευνές της προς τα "τεχνητά" οικοσυστήματα, που εμπεριέχουν τον άνθρωπο ως κοινωνικό υποκείμενο, τείνοντας έτσι να εξελιχθεί σε μια νέα Ανθρωπογεωγραφία στηριγμένη σε βιολογικές βάσεις. Από την άλλη το κοινωνικό υποκείμενο της νέας Ανθρώπινης Γεωγραφίας και η αντιμετώπιση του περιβάλλοντος⁶, της φύσης και του χώρου από αυτήν, είναι πολύ πιο κοντά από εννοιολογική και μεθοδολογική άποψη στην Οικολογία από ότι ο παλαιότερος homo economicus που σχετιζόταν με κατανομές μάλλον, παρά με διαδικασίες αλληλεπίδρασης και μετασχηματισμού του χώρου (Λεοντίδου 1986, σ. 11).

Ποσοτική Γεωγραφία: Αναπτύχθηκε στη δεκαετία του 1960 (βλ. R.J. Chorley και P. Haggett). Η Γεωγραφία αντιμετωπίζεται ως "χωρική επιστήμη", εξηγεί δηλαδή τις χωρικές κατανομές με χωρικές κατανομές ("φειχισμός του χώρου").

Υιοθετεί τον εμπειρισμό και τα βασικά αξιώματα της θετικιστικής επιστημολογίας. Ο εμπειρισμός θεωρεί έγκυρες τις εμπειρικές παρατηρήσεις και όχι τις θεωρητικές έννοιες σαν το υπόβαθρο των παρατηρήσεων. Ο λογικός θετικισμός εξαρτά το επιστημονικό κύρος των προτάσεων από το εάν βασίζονται ή όχι σε μια άμεση και εμπειρικά μετρήσιμη πραγματικότητα. Η επιτυχημένη επαλήθευση των προτάσεων αυτών χρησιμεύει στην κατασκευή γενικών νόμων που έχουν μια σαφώς τεχνική λειτουργία. Το αθροιστικό αποτέλεσμα αυτών των εμπειρικών προτάσεων οδηγεί από το συγκεκριμένο (την παρατήρηση), μέσω της εμπειρικής γενίκευσης, στο καθολικό, δηλαδή σε νόμους καθολικής ισχύος (επαγωγικός -inductive- συλλογισμός).

Η μέθοδος αφαίρεσης που χρησιμοποιεί, βασίζεται απλά στην τυπική διαδικασία του συνδυασμού των χαρακτηριστικών, που είναι κοινά σε ένα ετερογενές σύνολο καταστάσεων και προχωρεί σε αφαίρεση κατά αναλογία. Αυτή είναι μια "χαοτική αφαίρεση", με την έννοια ότι επιχειρεί να συνδυάσει αυτά που δε συσχετίζονται και να χωρίσει αυτά που δε

χωρίζονται και όχι μια "ορθολογική αφαίρεση", με την έννοια της απομόνωσης ενός σημαντικού στοιχείου της πραγματικότητας που έχει μια συνοχή και ίδια δυναμική. Δηλαδή, έμμεσα ή άμεσα υποθέτει ότι η θεωρία και η ανάλυση επιχειρούν να βρουν γενικεύσεις των σχέσεων ανάμεσα στα ίδια τα εμπειρικά αντικείμενα και καταστάσεις και όχι αφαιρέσεις αυτών που τα προκαλούν (Sayer 1980, σ. 3,5).

Αυτός ο τρόπος αφαίρεσης όμως συσκοτίζει την πραγματική δυναμική και δομή του υπό διερεύνηση αντικειμένου (Harvey 1977, σ. 244), μια και οδηγεί σε μια διαδικασία όπου οι ερμηνευτικοί παράγοντες απλά "προστίθενται" ως κλειστές αυτόνομες ενότητες προκειμένου να συμπληρωθεί η συνολική εικόνα του υπό εξέταση κοινωνικού φαινομένου. Δηλαδή, θεωρούν, όπως υποστηρίζει ο Sayer (1980, σ. 11), το τελικό προϊόν ως αποτέλεσμα ποικίλων προσδιορισμών, που απλά απαριθμούνται και "προστίθενται" αντί να συντίθενται, αντί δηλαδή να θεωρείται ότι ο συνδυασμός τους αλλάζει ποιοτικά τα επιμέρους συστατικά στοιχεία. Όμως τα φαινόμενα δεν είναι δυνατόν να ερμηνευθούν με την αναγωγή στα επιμέρους στοιχεία τους. Με την έννοια ότι η συμπεριφορά του κάθε επιμέρους στοιχείου ενός φαινομένου καθορίζεται από τις διασυνδέσεις και την αλληλεξάρτησή του από το όλο, το οποίο με τη σειρά του υπερβαίνει την άθροιση των μερών του.

Κάθε ένα από τα μεμονωμένα στοιχεία μπορεί να ενσωματωθεί στην "ερμηνεία" μόνο αφού ποσοτικοποιηθεί. Έτσι, τα στοιχεία που δε μπορούν να ποσοτικοποιηθούν αγνοούνται, ενώ αυτά που μπορούν ενσωματώνονται μεν, αλλά στη διαδικασία αυτή χάνουν πολλά από τα εγγενή χαρακτηριστικά τους. Αυτό απορρέει από την άποψη ότι οι κοινωνικές επιστήμες πρέπει να υιοθετήσουν τις επιστημονικές μεθόδους των φυσικών επιστημών, ώστε να καταφέρουν να γίνουν εξίσου "σκληρές" με τις φυσικές επιστήμες (Sayer, 1976 και Wright, 1974). Έτσι, οδηγούνται σε μια προσπάθεια να υποκαταστήσουν την εμβριθή κατανόηση της κοινωνίας με μαθηματικές και στατιστικές τεχνικές. Όπως οι φυσικές, έτσι και οι κοινωνικές επιστήμες απαιτούν νόμους λογικά διατυπωμένους ή μαθηματικά μοντέλα. Η μόνη βάση για αξιόπιστη γνώση είναι η εμπειρία, οι παρατηρήσεις, τα στοιχεία. Νομιμοποιείται έτσι μια α-θεωρητική και α-κοινωνική γλώσσα. Αξιολογικές κρίσεις και ηθικές προτάσεις αποκλείονται από το χώρο της επιστήμης γιατί δε μπορούν να ελεγχθούν εμπειρικά· έτσι εμφανίζονται ως αντικειμενικές και α-πολιτικές (Λεοντίδου 1989, σ. 27). Όπως όμως έχει διατυπωθεί επανειλημμένα από τους επικριτές αυτών των μεθόδων, οι υποθέσεις στις οποίες στηρίζονται είναι έντονα πολιτικές και μάλιστα συχνά τείνουν να "κατασκευάσουν" ένα δικό τους κόσμο, ο οποίος δεν έχει καμία σχέση με την πραγματικότητα και τον οποίο έρχονται στη συνέχεια να εξετάσουν (βλ. Sayer, 1976, 1979, 1980 και Λαμπριανίδης, 1985 και 1992). Το "εμπειρικό" γεγονός θα πρέπει να "παρατηρείται" ή να "μετράται" στη βάση μιας "θεωρητικής στάσης" ή "θεωρητικού υποδείγματος" ή "ερευνητικού προγράμματος". Δη-

λαδή, υπάρχει μια διαλεκτική σχέση θεωρίας - εμπειρικής παρατήρησης, που βασίζεται σε μια θεωρία (διαλεκτική σχέση επαγωγικής-απαγωγικής μεθόδου).

Ενίοτε μάλιστα καταλήγουν σε μονοαιτιακές ερμηνείες. Παράγουν έτσι μια πολύ διαστρεβλωμένη εικόνα, τόσο του συνόλου της κοινωνίας όσο και των υποτιθέμενων μεμονωμένων στοιχείων της. Η προσπάθειά τους αυτή να συναγάγουν τη συνολική δυναμική του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής από μια μεμονωμένη μεταβλητή του είναι από την αρχή καταδικασμένη γιατί, όπως υποστηρίζει και ο Mandel (1978, σ. 39), οποιαδήποτε προσπάθεια να συναχθούν συμπεράσματα από την εξέταση ενός μεμονωμένου παράγοντα, αντιτίθεται στην έννοια του καπιταλισμού ως μια δυναμική ολότητα, στην οποία η αλληλεπίδραση όλων των βασικών νόμων της ανάπτυξης είναι απαραίτητη προκειμένου να παραχθεί οποιοδήποτε μεμονωμένο αποτέλεσμα.

Η ποσοτική Γεωγραφία "νομιμοποιεί" ως επιστήμη μόνο αυτήν που διατυπώνει νόμους (όσο προφανείς ή αδιάφοροι και να είναι αυτοί) μετά από εμπειρική παρατήρηση, υπό μορφή μάλιστα ποσοτικών συσχετισμών και μοντέλων. Έτσι, παρατηρείται ένα χάσμα κυριολεκτικά ανάμεσα στο εκλεπτυσμένο θεωρητικό και μεθοδολογικό πλαίσιο και την πραγματικότητα. Το γεγονός αυτό καθιστά αδύνατο να ειπωθεί οτιδήποτε ουσιώδες για τα γεγονότα που εκτυλίσσονται γύρω μας και τα οποία ζητούν απαντήσεις σε όλα τα επίπεδα (βλ. και Harvey 1973, σ. 128-9).

Η θετικιστική αντίληψη στη Γεωγραφία, υποστηρίζοντας το διαχωρισμό των επιστημών σε στεγανά διαμερίσματα, διακρίνει πολλές ειδικότητες: Οικονομική, Ιστορική, Αστική, Κοινωνική, Πολιτιστική κ.λπ. Η κάθε μια από αυτές αποτελεί ένα κλειστό σύστημα σκέψης και έχει τις δικές της εσωτερικές υποδιαιρέσεις (πχ. η Οικονομική Γεωγραφία υποδιαιρείται σε Γεωργική, Βιομηχανική κ.λπ).

Η κριτική ή ριζοσπαστική ή Μαρξιστική ή ανθρωπιστική Γεωγραφία (στη συνέχεια αναφέρεται ως κριτική Γεωγραφία), ασκεί κριτική στο "φετιχισμό του χώρου" που διακρίνει την ποσοτική Γεωγραφία. Επισημαίνει ότι οι χωρικές κατανομές δε μπορούν να ερμηνευθούν μέσα από τις ίδιες τις χωρικές κατανομές, δεν είναι δηλαδή απαραίτητα αποτέλεσμα γεωγραφικών αιτίων. Για να ερμηνευθούν, θα πρέπει να ξεφύγει κανείς από το γεωγραφικό "επίπεδο" προς το κοινωνικό, το πολιτικό, το οικονομικό, το ιστορικό. Ο χώρος (καθώς εξάλλου και ο χρόνος), όπως επισημαίνει και ο Δερτιλής (1982, σ. 54), αποτελεί μια επιστημονική περιοχή που προσφέρεται για (απαιτεί, θα προσέθετα) μια ολική διεπιστημονική διερεύνηση.

Η μεθοδολογία της για την ανάλυση του χώρου στοχεύει στην ερμηνεία και όχι στο στατιστικό συσχετισμό. Απορρίπτει δηλαδή την κυρίαρχη αντίληψη της ποσοτικής Γεωγραφίας ότι ο στατιστικός συσχετισμός αρκεί για να επισημανθούν αιτιακές σχέσεις (εμπειρισμός - επαγωγική μεθοδολογία), που μάλιστα συχνά καταλήγει σε "φετιχισμό των συ-

σχετισμών". Έτσι, όταν η τεχνική της παλινδρόμησης δείχνει ότι δυο μεταβλητές συσχετίζονται σε μια σειρά χωρικών ενοτήτων, αυτό δε σημαίνει ούτε κάποια αιτιακή σχέση ανάμεσά τους, ούτε βέβαια ότι οι δυο μεταβλητές συμπίπτουν στην ίδια μονάδα. Μπορεί να πρόκειται για απλή συμμεταβολή, που να εξηγείται από εξωτερικά αίτια ή ακόμη ο συσχετισμός να είναι συμπτωματικός. Η μεθοδολογία ανάλυσης του χώρου πρέπει να στοχεύει στην ερμηνεία και όχι στο στατιστικό συσχετισμό. Δηλαδή, πρέπει να αρχίζει από μια θεωρητική υπόθεση και κατόπιν να την "ελέγχει".

Υποστηρίζει ότι υπάρχουν ποιοτικοί παράγοντες που δεν είναι μετρήσιμοι. Απορρίπτει τον επιστημονικό κώδικα της ποσοτικής Γεωγραφίας, που υπαγορεύεται σε μεγάλο βαθμό από την κομψότητα των μοντέλων, κατακεραματίζει τα φαινόμενα, αγνοεί τις αιτίες τους, αποκλείει τα υπαρκτά προβλήματα/ερωτήματα και "δημιουργεί" δικά της προβλήματα στη βάση "στοιχείων" που είναι δυνατόν να απλοποιηθούν και να ποσοτικοποιηθούν. Απορρίπτει τον επαγωγικό συλλογισμό και προχωράει από το καθολικό, αλλά συχνά ιστορικά συγκεκριμένο, στην παρατήρηση (απαγωγικός συλλογισμός). Συχνά παρατηρούνται φαινόμενα όπου επιχειρείται η νοητική σύλληψη ενός φαινομένου σε ένα καθαρό επίπεδο αφαίρεσης, ανεξάρτητα από τη συγκεκριμένη ιστορική συγκυρία (ολιστικός αναγωγισμός - Sartre 1968, σ. 27). Έτσι, όμως οι προσεγγίσεις της κριτικής Γεωγραφίας τείνουν να φαίνονται μεθοδολογικά αδρές, σε σύγκριση με τα κομψά μοντέλα της ποσοτικής Γεωγραφίας.

Ενώ η ποσοτική Γεωγραφία έχει ως κύριο μέλημα τον προσδιορισμό εμπειρικών κανονικοτήτων, η κριτική Γεωγραφία ενδιαφέρεται για την ερμηνεία. Θεωρεί ότι ο κόσμος δεν αποτελείται μόνο από γεγονόςτα, αλλά και μηχανισμούς και δομές και η έμφαση δίνεται στην προσπάθεια να αποκαλυφθεί ο συνδετικός ιστός ή οι αιτιακές σχέσεις. Έτσι, δίνει έμφαση σε ερωτήματα που σχετίζονται πια με τα ίδια τα φαινόμενα και δεν εξαντλούνται στη μεθοδολογία προσέγγισής τους. Δίνει προτεραιότητα στο φαινόμενο - στο ερώτημα και την ερμηνεία του και όχι στον τρόπο μέτρησής του.

Στην αρχή της δεκαετίας του '80 προς στιγμή φάνηκε ότι υπήρξε κάποια τάση "σύγκλισης" των δυο προσεγγίσεων. Συγκεκριμένα από τη μια το νεο-ποσοτικό κίνημα φάνηκε να ευαισθητοποιείται στη μετα-θετικιστική επιστημολογία (Billinge et al. eds 1984, σ. 10), ενώ από την άλλη η νέα κριτική Γεωγραφία άρχισε να εκλεπτύνει την "αδρή" μεθοδολογία της με ποσοτικά μοντέλα. Στη συνέχεια όμως αυτό που φαίνεται ότι έγινε, είναι μια τάση περαιτέρω εδραίωσης των ποσοτικών μεθόδων στις κοινωνικές επιστήμες (π.χ. η οικονομική επιστήμη έχει ταυτιστεί σχεδόν με τα μαθηματικά?) και μια προσπάθεια υιοθέτησης πιο εκλεπτυσμένων μεθόδων και από τις μη-θετικιστικές προσεγγίσεις. Εξάλλου, υπήρξε μια τάση αναγέννησης της εμπειρικής έρευνας και σχετικοποίησης των πάντων, ως απόρροια της απογοήτευσης απέναντι στη θεωρία. Η απογοή-

τευση αυτή οφειλόταν κυρίως στο αυξανόμενο χάσμα ανάμεσα στις δομικές και παγκόσμιες βεβαιότητες των θεωριών από τη μια μεριά και στο συγκυριακό και μοναδικό χαρακτήρα της μεταβαλλόμενης πραγματικότητας από την άλλη που δεν τις "επαλήθευαν", στη "γενικευμένη κρίση των ιδεολογιών" και στο σοκ της "κατάρρευσης" του "υπαρκτού σοσιαλισμού".

III. Τμήματα σχετικά με το αντικείμενο του χώρου

Στην ενότητα αυτή η ανάλυση εστιάζεται σε δυο κατευθύνσεις: α) Στη διδασκαλία του αντικείμενου του χώρου σε Τμήματα που είναι εξειδικευμένα στο αντικείμενο του χώρου και β) σε Τμήματα όπου διδάσκονται και αντικείμενα του χώρου.

IIIa. Τμήματα εξειδικευμένα στο αντικείμενο του χώρου

Μέχρι πρόσφατα δεν υπήρχαν συστηματικές και ολοκληρωμένες σπουδές στο αντικείμενο της περιφερειακής ανάπτυξης - χωροταξίας. Δεν υπήρχε μια ξεχωριστή ενότητα αυτοδύναμα θεσμοθετημένη στον ελληνικό ακαδημαϊκό χώρο, που να οδηγεί στην απονομή ειδικού πτυχίου ή ειδικότητας. Εδώ και μερικά χρόνια, από το 1989, άρχισαν να λειτουργούν για πρώτη φορά Τμήματα που ασχολούνται ειδικά με το αντικείμενο του χώρου. Αναφέρομαι συγκεκριμένα:

IIIa.1. Τμήμα Αστικής και Περιφερειακής Ανάπτυξης, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Σπουδών

Το Τμήμα άρχισε να λειτουργεί το ακαδημαϊκό έτος 1990-91. Η φοίτηση διαρκεί 4 χρόνια.

Όπως αναφέρεται και στον οδηγό σπουδών του Τμήματος (1994), "Ο προσανατολισμός του προγράμματος σπουδών του Τμήματος είναι οικονομικός και κινείται γύρω από τους εξής διδακτικούς άξονες:

α. Μικρο-οικονομική και μακρο-οικονομική θεωρία και πολιτική, όπως και τα άλλα βασικά αντικείμενα που διδάσκονται στα *σύγχρονα οικονομικά Τμήματα*: Κυρίως δημόσια οικονομική, οικονομική ανάπτυξη, διεθνής οικονομική, κλαδική οικονομική και οικονομική της εργασίας.

β. Μαθηματικά, στατιστική, οικονομετρία, πληροφορική και τις άλλες *ποσοτικές μεθόδους ανάλυσης* που περιλαμβάνονται στα προγράμματα διδασκαλίας των σύγχρονων οικονομικών Τμημάτων, όπως και εκείνες που έχουν ιδιαίτερη εφαρμογή στην ανάλυση θεμάτων αστικής και περιφερειακής ανάπτυξης.

γ. *Περιφερειακή επιστήμη με την ευρεία έννοια*, στην οποία περιλαμβάνονται τα αντικείμενα της αστικής και οικονομικής γεωγραφίας, του θεσμικού πλαισίου της περιφερειακής ανάπτυξης, των μεθόδων περιφερειακής ανάλυσης, της επιλογής τόπου εγκατάστασης οικονομικών δραστηριοτήτων, των μεταφορών, του περιβάλλοντος, της χωροταξίας, της πολεοδομικής και οικιστικής ανάπτυξης και πολιτικής, της αστικής και περιφερειακής οικονομικής πολιτικής και της πολιτιστικής ανάπτυξης και πολιτικής" (υπογραμμίσεις του συγγραφέα).

Οι σπουδές διαμορφώνονται με έμφαση σε τρεις άξονες: Οικονομικά, ποσοτική ανάλυση και περιφερειακή επιστήμη. Η διδασκαλία της περιφερειακής επιστήμης αποτελεί τον έναν από τους τρεις διδακτικούς άξονες και όχι το βασικό κορμό του Τμήματος, για τη στήριξη του οποίου χρησιμοποιούνται οι άλλοι δυο άξονες (οικονομικά και ποσοτική ανάλυση).

Εξάλλου, θα μπορούσε κανείς να παρατηρήσει ότι στο πρόγραμμα του Τμήματος αυτού δεν περιλαμβάνεται καθόλου η διδασκαλία της Φυσικής Γεωγραφίας, η ανάλυση της χρήσης των χαρτών και η ανάλυση συγκεκριμένων περιοχών (όχι απαραίτητα στα πλαίσια της "Περιγραφικής Γεωγραφίας". Ενώ από την άλλη ίσως δίνεται μια αναντίστοιχα μεγάλη έμφαση σε μαθήματα σχετικά με το Δίκαιο (6 από τα 69 μαθήματα), που μάλιστα δε συνδέονται με ζητήματα του χώρου (Δίκαιο της περιφερειακής ανάπτυξης - χωροταξίας κ.λπ.) (Πίνακας 1).

IIIa.2. Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας,

Το Τμήμα άρχισε να λειτουργεί το ακαδημαϊκό έτος 1989 -90. Η φοίτηση διαρκεί 5 χρόνια. Το Τμήμα, όπως αναφέρεται στον οδηγό σπουδών του (Μάρτιος 1992):

"Προσανατολίζεται σαφώς στην αντιμετώπιση των χωρικών ζητημάτων από την *οπτική γωνία του μηχανικού*, που σημαίνει ότι στόχος είναι η δημιουργία επιστημόνων με *ισχυρή τεχνική κατάρτιση*, που θα ασχολούνται κυρίως με την επίλυση συγκεκριμένων χωρικών προβλημάτων...

Δε θα έχουν μόνο μια ποιοτική και θεωρητική γνώση των οικονομικών, κοινωνικών, δημογραφικών και οικολογικών απόψεων των περιφερειών και των πόλεων αλλά και τη *δυνατότητα του ποσοτικού χειρισμού των στοιχείων* του περιβάλλοντος. Επίσης δε θα κατέχουν μόνον τις μεθόδους και τεχνικές ανάλυσης του χώρου αλλά θα έχουν υψηλό βαθμό τεχνογνωσίας και θα είναι σε θέση να διατυπώσουν ρεαλιστικά προγράμματα ανάπτυξης και τεχνικές εφαρμογές...

Ο κεντρικός χαρακτήρας της διάρθρωσης σπουδών, που θα διαμορφώσει και τη φυσιογνωμία του αποφοίτου ως μηχανικού, είναι η έμφαση στην κατάρτισή του με *προηγμένα εργαλεία, μεθόδους και τεχνικές* για την ανάλυση και ερμηνεία των χωρικών φαινομένων, για το σχεδιασμό

και τη λήψη αποφάσεων. Αυτό σημαίνει ότι οι φοιτητές θα πρέπει να αποκτήσουν *γερές βάσεις στις θετικές επιστήμες, στα μαθηματικά, στη στατιστική, στην πληροφορική κ.ο.κ.* και ακολούθως να εφαρμόσουν τις γνώσεις αυτές στις επιστήμες που συνθέτουν τα αντικείμενα του χώρου -οικονομία, κοινωνιολογία, διοίκηση, πολιτική, σχεδιασμός κ.λπ." (υπογραμμίσεις του συγγραφέα).

Το πρόγραμμα σπουδών του Τμήματος υποδηλώνει ένα σαφή προσανατολισμό προς την ανάλυση του χώρου και το σχεδιασμό. Η έμφαση στις τεχνικές ποσοτικής ανάλυσης που διατυπώνεται στους στόχους, δε φαίνεται να προκύπτει από τους τίτλους των μαθημάτων του προγράμματος (Πίνακας 2). Ίσως να προκύπτει μέσα από τα περιεχόμενα των μαθημάτων. Από την άλλη φαίνεται να δίνεται μια ιδιαίτερα μεγάλη έμφαση στα Γεωγραφικά Συστήματα Πληροφοριών (ΓΣΠ- GIS), που από εργαλείο για την υποβοήθηση της ανάλυσης τείνει να αποκτήσει τη δική του αυτονομία.

Το πλέον πρόσφατο πρόγραμμα σπουδών (1995-96 - Πίνακας 3) διαφέρει δραστικά από το προηγούμενο, με την έννοια ότι είναι πια πολύ συνεκτικό και συγκροτημένο. Εξάλλου, στο νέο πρόγραμμα υπάρχει έμφαση και σε αντικείμενα της αρχιτεκτονικής (7 μαθήματα τουλάχιστον), γεγονός που εν μέρει οφείλεται και στη μετονομασία του Τμήματος (βλ. παρακάτω). Μπορούμε πια να μιλάμε για ένα ολοκληρωμένο Τμήμα, κάτι που οφείλεται τόσο στην ωρίμανσή του όσο και στη στελέχωσή του, με την οποία πλέον καλύφθηκαν τα βασικά αντικείμενα του Τμήματος.

Είναι ίσως ενδιαφέρον να ειπωθεί ότι παλιότερα το Τμήμα ονομαζόταν "Χωροταξίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης", πήρε όμως τη νέα ονομασία του για να εξασφαλίσει την εγγραφή των αποφοίτων του στο ΤΕΕ και να διασφαλίσει έτσι τα επαγγελματικά τους δικαιώματα.

IIIa.3. Τμήμα Ανθρωπογεωγραφίας, Πανεπιστημίου Αιγαίου

Το Τμήμα άρχισε να λειτουργεί το ακαδημαϊκό έτος 1994-95. Η φοίτηση διαρκεί 4 χρόνια.

Το πρόγραμμα σπουδών φαίνεται να υστερεί σε ζητήματα Φυσικής Γεωγραφίας, υπάρχει όμως έμφαση σε ζητήματα περιβάλλοντος. Εξάλλου, υπάρχει ικανοποιητικός αριθμός μαθημάτων σε ζητήματα ποσοτικών αναλύσεων και σχεδιασμού. Το Τμήμα διαθέτει δυο κατευθύνσεις: "Ανάλυση χώρου, Σχεδιασμός και Περιβάλλον" και "Ευρωπαϊκών και Μεσογειακών Σπουδών". Η δεύτερη κατεύθυνση δε φαίνεται για την ώρα να έχει κάποια σημαντική στήριξη (Πίνακας 4). Στην πράξη φαίνεται ότι στο Τμήμα στηρίζονται δυο κατευθύνσεις: αυτές της "ανάλυσης και σχεδιασμού" και της "πολιτιστικής και κοινωνικής Γεωγραφίας". Η Ανθρωπογεωγραφία της Ελλάδας εμφανίζεται σε ένα μάθημα μόνο αλλά κανείς μπορεί βέβαια να υποθέσει ότι διατρέχει τον κορμό πολλών μαθημάτων.

Είναι ακόμη πάρα πολύ νωρίς να κρίνει κανείς την οργάνωση σπου-

δών σε αυτό το Τμήμα, κάτι που οφείλεται κυρίως στο γεγονός ότι το πρόγραμμα σπουδών φτάνεται και στηρίζεται από τους διδασκόντες του και σήμερα ο αριθμός των διδασκόντων στο Τμήμα είναι εξαιρετικά περιορισμένος. Ελπίζουμε ότι σύντομα θα περάσει και αυτό στη φάση της ωρίμανσης, όπως έγινε και με το Τμήμα του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας.

IIIβ. Μαθήματα σχετικά με το χώρο σε άλλα Τμήματα

Η ανάλυση που ακολουθεί βασίζεται στην εξέταση των πλέον πρόσφατων οδηγιών σπουδών των Τμημάτων (Πίνακας 5).

Τμήματα Αρχιτεκτόνων: Παρέχουν έναν αξιόλογο εκπαιδευτικό πυρήνα σχετικά με θέματα Πολεοδομίας - Χωροταξίας - Γεωγραφίας - Περιφερειακής Ανάπτυξης. Όμως τα μαθήματα αυτά είναι συνήθως μαθήματα επιλογής και έτσι ορισμένοι μόνο φοιτητές εμβαθύνουν σε αυτή την κατεύθυνση. Ενώ στη διάρκεια της δικτατορίας και αμέσως μετά πολλοί φοιτητές, λόγω της έντονης πολιτικοποίησης, επέλεξαν αυτά τα μαθήματα, σήμερα τα επιλέγουν πάρα πολύ λίγοι.

Εξάλλου, η γενικότερη απομάκρυνση των φοιτητών των Τμημάτων αυτών από θεωρητικές προσεγγίσεις δημιουργεί προβλήματα στην ανάπτυξη του αντικειμένου. Η Πολεοδομία - Χωροταξία αλλά και η Περιφερειακή Ανάπτυξη, αποτελούν συνθετικές επιστήμες που δέχονται εισροές από πολλά επιστημονικά πεδία (Οικονομικά, Γεωγραφία, Κοινωνιολογία, Πολιτικές επιστήμες, Στατιστική κ.λπ.). Κατά συνέπεια, απαιτείται μακροχρόνια εμπειρία σε ζητήματα περιγραφής και ανάλυσης των χωρικών φαινομένων, πριν να φθάσει ο φοιτητής στο στάδιο της σύνθεσης και του σχεδιασμού. Μια διερεύνηση σε αντίστοιχες Σχολές του εξωτερικού (ΗΠΑ, Αγγλία, Γαλλία και Γερμανία) δείχνει ότι στις πιο πολλές περιπτώσεις δίνεται κατεύθυνση σε θέματα σχεδιασμού μέσα από τα προπτυχιακά Τμήματα Γεωγραφίας, Οικονομικών κ.λπ. Υπάρχουν βέβαια και χώρες όπου ο σχεδιασμός (πολεοδομικός και χωροταξικός) διδάσκεται σε μεταπτυχιακό επίπεδο μέσα από προχωρημένα σεμινάρια και πρακτικές εφαρμογές.

α. ΑΠΘ: Μαθήματα σχεδιασμού αλλά και ανάλυσης του χώρου προσφέρονται στο Β' και Γ' κύκλο σπουδών σε μαθήματα επιλογής. Δεν υπάρχει κανένα υποχρεωτικό μάθημα, ενώ προσφέρονται πάρα πολλές επιλογές, από τις οποίες καλούνται να επιλέξουν οι φοιτητές. Στο Β' κύκλο επιλέγουν 3-4 μαθήματα από 12 που προσφέρονται, ενώ στο Γ' κύκλο επιλέγουν 2 από 23! Διδάσκονται από τον ένα από τους πέντε Τομείς του Τμήματος, τον Τομέα "Πολεοδομίας - Χωροταξίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης".

Υπάρχει έμφαση τόσο στην ανάλυση όσο και στο φυσικό σχεδιασμό. Όμως οι εργασίες των φοιτητών συχνά αναφέρονται σε στοιχεία που μπορούν να παρασταθούν σε χάρτη, ενώ δε συνηθίζεται η ανάπτυξη θε-

μάτων με κείμενα οικονομικής και κοινωνικής ανάλυσης και χρήση σχετικής βιβλιογραφίας.

Υπάρχουν αρκετά μαθήματα με τον ίδιο τίτλο ακριβώς, που προσφέρονται δυο φορές, όπως "Ιστορία της πόλης και της πολεοδομίας", "Πολεοδομικός προγραμματισμός: θεωρία και εφαρμογές", "Αστικός σχεδιασμός: θεωρία και εφαρμογές", γεγονός που δε φαίνεται να προκύπτει από ακαδημαϊκούς κυρίως λόγους.

Εξάλλου, προσφέρονται και πολύ εξειδικευμένα μαθήματα, κυρίως εάν ληφθεί υπόψη ότι δεν πρόκειται για Τμήμα Γεωγραφίας/Περιφερειακής Ανάπτυξης, που αρχίζουν πια να μοιάζουν με τίτλους διαλέξεων: "Πόλεις και Γεωγραφία της ευέλικτης παραγωγής", "Κοινωνική σημειωτική του οικισμού και της περιφέρειας", "Πόλη και επικοινωνία" και "Ενδογενής τοπική ανάπτυξη".

Προσφέρονται μαθήματα που υποδηλώνουν έμφαση στις σύγχρονες τάσεις ανάλυσης και σχεδιασμού του χώρου όπως: "Πόλεις και Γεωγραφία της ευέλικτης εξειδίκευσης", "Πόλη και επικοινωνία", "Ενδογενής τοπική ανάπτυξη", "Αστική εξυγίανση", τρία μαθήματα που σχετίζονται με την Ευρωπαϊκή Ένωση κ.λπ.

β. ΕΜΠ: Προσφέρονται οκτώ μαθήματα, τα τέσσερα από τα οποία είναι υποχρεωτικά. Υπάρχει έμφαση στο φυσικό σχεδιασμό κυρίως σε πολεοδομικό επίπεδο. Υπάρχει βέβαια και ανάλυση του χώρου σε αστικό και περιφερειακό επίπεδο. Τα μαθήματα αυτά προσφέρονται από έναν από τους τέσσερεις Τομείς, τον Τομέα "Πολεοδομίας και Χωροταξίας".

Στη δεκαετία του '60 έγινε μια πολύ σημαντική προσπάθεια με έμφαση στην ανάλυση, στα πλαίσια της διδασκαλίας των μαθημάτων Πολεοδομικού και Χωροταξικού Σχεδιασμού.

Τμήματα Πολιτικών Μηχανικών: Εντάσσονται συνήθως σε Τομέα /κατεύθυνση συγκοινωνιακών και εκ των πραγμάτων προσανατολίζονται στο να καλύψουν και να συμπληρώσουν τα μαθήματα αυτού του Τομέα.

α. ΑΠΘ: Διδάσκονται δυο μαθήματα, ένα υποχρεωτικό και ένα κατ' επιλογή. Η έμφαση είναι στα αντικείμενα της περιφερειακής ανάπτυξης - χωροταξίας.

β. ΔΠΘ: Διδάσκονται τέσσερα μαθήματα εκ των οποίων το ένα είναι υποχρεωτικό. Η έμφαση είναι στο φυσικό σχεδιασμό σε πολεοδομικό κυρίως επίπεδο καθώς και στην ανάλυση της πόλης.

γ. ΕΜΠ: Διδάσκονται τρία μαθήματα επιλογής. Ένα μάθημα Πολεοδομίας και δυο μαθήματα που έχουν σχέση με την οικολογία και με περιβαλλοντικές επιπτώσεις.

δ. Πατρών: Διδάσκονται τέσσερα μαθήματα επιλογής. Ο φυσικός σχεδιασμός περιορίζεται κυρίως σε ζητήματα που σχετίζονται με την κυκλοφορία.

Τμήματα Αγρονόμων Τοπογράφων: Τα προγράμματα των Τοπογράφων εμφανίζονται σαφώς πλουσιότερα όλων των άλλων Τμημάτων -με την εξαίρεση των Τμημάτων Αρχιτεκτονικής- όσον αφορά την προσφορά

μαθημάτων που σχετίζονται με τη Γεωγραφία αλλά και συνολικά με το χώρο. Χαρακτηρίζονται από μεγάλη έμφαση στη χαρτογράφηση (ΓΣΠ).

α. ΕΜΠ: Διδάσκονται δεκατρία μαθήματα, εκ των οποίων τα δυο είναι υποχρεωτικά (Πολεοδομία και Χωροταξία). Ο γενικός προσανατολισμός είναι προς τη Γεωγραφία. Υπάρχει έμφαση προς την προσέγγιση της "Ποσοτικής Γεωγραφίας". Διδάσκονται από τον Τομέα Γεωγραφίας και Περιφερειακού Σχεδιασμού, έναν από τους τρεις Τομείς του Τμήματος.

β. ΑΠΘ: Διδάσκονται δέκα μαθήματα εκ των οποίων τα πέντε είναι επιλογής. Τα μαθήματα διδάσκονται από έναν από τους τρεις Τομείς, τον Τομέα "Κτηματολογίου, Φωτογραμμετρίας και Χαρτογραφίας" και αυτό ερμηνεύει την εξαιρετική έμφαση η οποία δίνεται σε ζητήματα χαρτογράφησης (5 από τα 10 μαθήματα). Παρά την έμφαση στη Γεωγραφία παρουσιάζεται και ένα αρκετά ανεπτυγμένο πρόγραμμα στο σχεδιασμό (Πολεοδομικό και Χωροταξικό).

Τμήματα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας:

α. Πάντειο: Προσφέρονται πέντε μαθήματα επιλογής από άλλο Τμήμα. Η έμφαση είναι σε περιφερειακό επίπεδο. Το μοναδικό Τμήμα που εξετάζει τις πολιτιστικές διαφοροποιήσεις στο χώρο, πέραν του Τμήματος Αστικής και Περιφερειακής Ανάπτυξης του Πάντειου, το οποίο εξάλλου τους προσφέρει και τα σχετικά με το χώρο μαθήματα. Διδάσκονται στην κατεύθυνση της "Κοινωνικής Ανθρωπολογίας", μιας από τις δυο κατευθύνσεις του Τμήματος.

β. Αιγαίου: Προσφέρονται τρία μαθήματα εκ των οποίων τα δυο είναι υποχρεωτικά. Υπάρχει έμφαση στην ιστορική προσέγγιση σε ζητήματα του χώρου.

Τμήματα Πολιτικής Επιστήμης: Στις Σχολές Πολιτικών και Κοινωνικών Επιστημών, η έμφαση δίνεται κυρίως στις πολιτικές διαστάσεις της περιφερειακής ανάπτυξης και, σε ορισμένες περιπτώσεις, στη σχέση της τελευταίας με την Τοπική Αυτοδιοίκηση.

α. Εθνικό και Καποδιστριακό Παν/μιο Αθηνών: Προσφέρονται τρία μαθήματα, ένα εκ των οποίων είναι υποχρεωτικό. Η έμφαση είναι στην πολιτική και θεσμική διάσταση σε ζητήματα του χώρου.

β. Πάντειο: Προσφέρονται δυο υποχρεωτικά μαθήματα στο αντικείμενο της Περιφερειακής Ανάπτυξης.

Τμήμα Διοίκησης, Πειραιώς: Προσφέρεται ένα μάθημα επιλογής.

Τμήμα Οικονομικών Επιστημών: Στις Οικονομικές Σχολές, η έμφαση δίνεται στην Οικονομική του Χώρου και την Περιφερειακή Ανάπτυξη, ενώ παλιότερα υπήρχε έμφαση και στην Οικονομική Γεωγραφία.

α. Οικονομικό Παν/μιο Αθηνών (ΑΣΟΕΕ): Προσφέρονται τέσσερα μαθήματα, ένα εκ των οποίων είναι υποχρεωτικό.

β. Πειραιώς: Προσφέρεται ένα μάθημα επιλογής, παλιότερα ήταν υποχρεωτικό.

γ. ΝΟΕ, ΑΠΘ: Προσφέρονται έξι μαθήματα εκ των οποίων τα δυο εί-

ναι υποχρεωτικά. Έμφαση στην οικονομία και περιφερειακή ανάπτυξη. Υποχρεωτικά μαθήματα: "Οικονομική του Χώρου" και "Περιφερειακή και Αστική Ανάπτυξη". Τα μαθήματα προσφέρονται από τον Τομέα "Ανάπτυξης και Προγραμματισμού".

δ. Μακεδονίας: Προσφέρονται τέσσερα μαθήματα επιλογής, όλα στο αντικείμενο της Περιφερειακής Οικονομικής.

ε. Πατρών: Προσφέρονται επτά μαθήματα στα αντικείμενα Περιφερειακής οικονομικής θεωρίας και πολιτικής, Δημογραφίας και Οικονομικής των φυσικών πόρων.

Τμήματα Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών:

α. Οικονομικό Παν/μιο Αθηνών (ΑΣΟΕΕ): Προσφέρονται δυο μαθήματα, ένα υποχρεωτικό και ένα κατ' επιλογή.

β. Μακεδονίας: Προσφέρονται τέσσερα μαθήματα, δυο εκ των οποίων είναι υποχρεωτικά. Η έμφαση είναι στην Περιφερειακή ανάπτυξη - πολιτική, στους θεσμούς και στην Ευρωπαϊκή Ένωση.

Τμήματα Παιδαγωγικά -Δημοτικής Εκπαίδευσης: Διδάσκεται ένα μάθημα γενικών γνώσεων Γεωγραφίας ή Διδακτικής της Γεωγραφίας στα τέσσερα Τμήματα:

α. Ιωαννίνων και β. Αθηνών: Από ένα μάθημα επιλογής.

γ. ΔΠΘ: Ένα μάθημα επιλογής και ένα υποχρεωτικό.

δ. ΑΠΘ: Ένα υποχρεωτικό μάθημα.

Τμήματα Νομικής: Διδάσκονται μαθήματα Πολεοδομικής και Χωροταξικής νομοθεσίας καθώς και μαθήματα για τη νομοθεσία του περιβάλλοντος στα Τμήματα:

α. ΑΠΘ: Ένα μάθημα επιλογής.

β. ΔΠΘ: Δυο μαθήματα επιλογής.

Τμήμα Δασολογίας, ΑΠΘ: Ένα μάθημα Περιφερειακής Ανάπτυξης κατ' επιλογή.

Τμήμα Περιβάλλοντος, Αιγαίου: Η Γεωγραφία αποτελεί κεντρικό αντικείμενο του προγράμματος σπουδών. Διδάσκονται οκτώ σχετικά μαθήματα. Υπάρχει έμφαση στη χαρτογράφηση με ΓΣΠ, στον πολεοδομικό σχεδιασμό και στη χωροταξία, ενώ διδάσκονται και μαθήματα περιφερειακού οικονομικού σχεδιασμού, ανάπτυξης και περιβάλλοντος, οικονομικά του περιβάλλοντος και βέβαια ανθρώπινης οικολογίας.

Τμήματα Γεωλογίας: Είναι προσανατολισμένα μονομερώς σε αντικείμενα της Φυσικής Γεωγραφίας.

α. Εθνικό Καποδιστριακό Παν/μιο Αθηνών: Προσφέρονται οκτώ μαθήματα που σχετίζονται με τη Φυσική Γεωγραφία, ένα εκ των οποίων είναι υποχρεωτικό. Προσφέρονται από τον Τομέα Γεωγραφίας και Κλιματολογίας, έναν από τους έξι Τομείς του Τμήματος, και για αυτό και η έμφαση στο αντικείμενο της Κλιματολογίας.

β. ΑΠΘ: Προσφέρονται επτά μαθήματα, τα τέσσερα εκ των οποίων είναι υποχρεωτικά.

Τμήματα Φυσικής, Παν/μιο Αθηνών και ΑΠΘ: Προσφέρονται τέσσερα

μαθήματα σε αντικείμενα της Φυσικής Γεωγραφίας.

Τμήμα Ξένων Γλωσσών, Ιόνιο: Ένα μάθημα Οικονομικής Γεωγραφίας.

Τμήματα Βιολογίας: Προσφέρονται μαθήματα σε αντικείμενα της Φυσικής Γεωγραφίας.

α. Εθνικό Καποδιστριακό Παν/μιο Αθηνών: Προσφέρονται τρία μαθήματα, δυο εκ των οποίων είναι υποχρεωτικά.

β. ΑΠΘ: Προσφέρονται επτά μαθήματα, δυο εκ των οποίων είναι υποχρεωτικά.

Τμήματα Ιστορίας: Προσφέρονται μαθήματα Γεωγραφίας. Η έμφαση είναι στην ιστορική διάσταση στην ανάλυση του χώρου.

α. ΑΠΘ: Προσφέρονται εννέα μαθήματα. Τα τρία από αυτά προσφέρονται από το Τμήμα Αρχιτεκτόνων και τα δυο από το Τμήμα Γεωλογίας ΑΠΘ.

β. Ιόνιο: Προσφέρονται τρία μαθήματα, δυο εκ των οποίων είναι υποχρεωτικά.

IV. Παρατηρήσεις - Συμπεράσματα

Θα πρέπει να ειπωθεί εδώ ότι το άρθρο αυτό θα πρέπει να ειδωθεί περισσότερο ως εγχείρημα που αποσαφηνίζει το πεδίο έρευνας μάλλον, παρά που προτείνει σταθερές - κατασταλαγμένες ερμηνείες για το εξεταζόμενο θέμα.

1. Η διδασκαλία της Γεωγραφίας στα ελληνικά Πανεπιστήμια ήταν, μέχρι πρότινος, εξαιρετικά περιορισμένη και δεν υπήρχε τμήμα Γεωγραφίας. Η πρόσφατη δημιουργία των Τμημάτων "Αστικής και Περιφερειακής Ανάπτυξης" - Πάντειο, "Μηχανικών Χωροταξίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης" - Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας και κυρίως βέβαια η λειτουργία από το 1994 του Τμήματος Ανθρωπογεωγραφίας του Πανεπιστημίου του Αιγαίου άλλαξε την κατάσταση. Θα πρέπει λοιπόν να αναλυθεί γιατί σε μία χώρα όπως η Ελλάδα με πλούσια παράδοση στην επιστήμη της Γεωγραφίας (Ηρόδοτος, Πτολεμαίος, Στράβων κ.ά.) και σημαντική ανάπτυξη της γεωγραφικής έρευνας, ήδη από το 1960 λόγω των Γάλλων Ανθρωπογεωγράφων που δούλεψαν στην Ελλάδα (Burgeil, Kayser, Kolodny, Pechoux, Sivignon κ.ά.) και στη συνέχεια λόγω των Ελλήνων επιστημόνων που έκαναν μεταπτυχιακές σπουδές στο εξωτερικό, όχι μόνο δε δημιουργήθηκε ανάλογο Τμήμα στα Πανεπιστήμιά της, αλλά και η διδασκαλία της σε πανεπιστημιακό επίπεδο ήταν ιδιαίτερα υποβαθμισμένη.

Ίσως ένα μέρος της απάντησης να βρίσκεται στην κυριαρχία του αντικειμένου από μηχανικούς και στην παντοδυναμία του ΤΕΕ που απέτρεπε την εμφάνιση ανταγωνιστικών επαγγελμάτων. Εξάλλου, μέχρι πολύ πρόσφατα δεν είχε συνειδητοποιηθεί η έκταση των περιφερειακών ανισοτήτων στην Ελλάδα, καθώς και η σημασία τους για την ανάπτυξη τό-

σο της χώρας όσο και των επιμέρους περιοχών της. Η κυρίαρχη λογική ήταν ότι η ανάπτυξη της χώρας θα οδηγούσε "αυτονόητα" στην ανάπτυξη των επιμέρους περιοχών της και άρα στην εξομάλυνση έως και εξάλειψη των χωρικών ανισοτήτων.

Δε θα πρέπει βέβαια να ξεχνά κανείς ότι και άλλοι ιδιαίτερα σημαντικοί επιστημονικοί κλάδοι άργησαν εξαιρετικά να αναπτυχθούν στο ελληνικό Πανεπιστήμιο. Για παράδειγμα, Τμήμα Κοινωνιολογίας ιδρύθηκε για πρώτη φορά στη δεκαετία του '60, ενώ τμήματα Ιστορίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας αναπτύχθηκαν μόλις στις αρχές της δεκαετίας του '80. Υπάρχει λοιπόν ένα συνολικό πρόβλημα "υστέρησης" στην οργάνωση των ελληνικών Πανεπιστημίων, που οφείλεται στο ρόλο που παίζουν στην ελληνική κοινωνία. Υπάρχει δηλαδή μια σαφής υπανάπτυξη του κλάδου των κοινωνικών επιστημών στην Ελλάδα και τα Πανεπιστήμια ενδιαφέρονται κυρίως για τις "παραγωγικές" σχολές: Ιατρικές, Πολυτεχνείο, Γεωπονική, Καθηγητικές Σχολές κ.λπ. Τέλος, θα πρέπει να επισημανθεί ότι η πλούσια επιστημονική παράδοση του κλάδου στην αρχαία Ελλάδα δε θα μπορούσε βέβαια να οδηγήσει αυτονόητα στη συνέχισή της και στη νεότερη Ελλάδα κάτω από τελειώς διαφορετικές οικονομικές, κοινωνικές, πολιτιστικές και άλλες συνθήκες.

2. Οι σπουδές Χωροταξίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης καλύπτονται από μεμονωμένα μαθήματα και Τομείς διεσπαρμένους σε διάφορα Τμήματα των ελληνικών Πανεπιστημίων. Το ειδικό βάρος αλλά και η φυσιογνωμία της διδασκαλίας των σχετικών με το αντικείμενο του χώρου μαθημάτων είναι διαφορετικά για κάθε Σχολή ή Τμήμα.

3. Τα μαθήματα αυτά δεν είναι πάντοτε οργανικά δεμένα στο πρόγραμμα σπουδών και η διδασκαλία τους πρέπει να προσαρμόζεται (εναρμονίζεται) με τη γενική κατεύθυνση των σπουδών του Τμήματος. Οι Τομείς/κύκλοι σπουδών στα πλαίσια των οποίων γίνεται η διδασκαλία αυτών των μαθημάτων δεν έχουν πάντοτε σαν κύρια κατεύθυνσή τους την Περιφερειακή Ανάπτυξη - Χωροταξία - Πολεοδομία. Έτσι, έχουν ένα συμπληρωματικό χαρακτήρα άλλων κατευθύνσεων, που αποτελούν το βασικό κορμό του Τομέα ή του Τμήματος (π.χ. Τμήματα Πολιτικών Μηχανικών εντάσσονται Συγκοινωνιακών Έργων ή Δομοστατικού Μηχανικού και Συγκοινωνιολόγου - Πίνακας 5). Εκ των πραγμάτων λοιπόν καλύπτουν ένα περιορισμένο πεδίο της επιστήμης αυτής, ειδικωμένο μέσα από τη σκοπιά του κυρίου αντικειμένου του Τομέα ή του Τμήματος. Η διδασκαλία δεν εμφανίζεται ολοκληρωμένη, συγκροτημένη και προσανατολισμένη στην παροχή συγκεκριμένης εξειδίκευσης και βέβαια δεν παρέχεται τίτλος ειδίκευσης.

Όμως, όπως επισημαίνουν οι Αργυρόπουλος κ.ά. (1986), η "θεραπεία" ενός επιστημονικού κλάδου δε μπορεί να πραγματοποιηθεί σαν ένα "άθροισμα", σα μια "μηχανική συγκόλληση" επιμέρους γνωστικών αντικειμένων, αλλά απαιτεί την ένταξη των επιμέρους γνωστικών αντικειμένων μέσα σε μια συνολική και σφαιρική κατεύθυνση και φιλοσοφία

σπουδών, με τις δικές της εννοιολογικές κατηγορίες, τα δικά της αναλυτικά και μεθοδολογικά εργαλεία, τη δική της "ευρεστική", τις δικές της προδιαγραφές λειτουργίας και μηχανισμούς ανάπτυξης.

Σε πολλά Τμήματα αποτελούν το "κερασάκι", με την έννοια ότι είναι ξεκομμένα από τον κεντρικό κορμό των σπουδών, όπως: Παιδαγωγικά Δημοτικής, Γεωπονίας και Δασολογίας ΑΠΘ, Ξένων Γλωσσών, Μετάφρασης, Διερμηνείας Ιόνιο. Οι φοιτητές ταυτόχρονα διδάσκονται αντικείμενα που δεν αναγνωρίζουν την ύπαρξη διαφοροποιήσεων στο χώρο. Αυτό που υποστηρίζουμε είναι ότι σε τελευταία ανάλυση ιδιαίτερη σημασία έχει η επιστημονική προσέγγιση που είναι κυρίαρχη στο Τμήμα και όχι τόσο το επιστημονικό αντικείμενο στο οποίο εντάσσεται. Στη συνέχεια αναπτύσσεται το επιχείρημα με αναφορά στις δυσκολίες που αντιμετωπίζει η διδασκαλία μαθημάτων ανάλυσης του χώρου στα Οικονομικά Τμήματα στην Ελλάδα.

α. Οι νεοκλασικοί οικονομολόγοι θεωρούσαν αυτονόητο ότι οι οικονομικές δραστηριότητες συμβαίνουν σε "κενό χώρο" ("στο κεφάλι μιας καρφίτσας"). Όπως τονίζει ο Richardson (1972, σ. 8) αν γίνουν δεκτές οι παραδοχές της νεοκλασικής θεωρίας (οι κυριότερες από τις οποίες είναι η μεταβλητότητα των τιμών και των μισθών και η πλήρης κινητικότητα των συντελεστών παραγωγής -εργασίας και κεφαλαίου - στο εσωτερικό της χώρας), τότε η διάσταση του χώρου, δε δημιουργεί καμία διαφορά. Δεν υπάρχουν δυσεπίλυτα περιφερειακά προβλήματα, αφού ο μηχανισμός της αγοράς εξαλείφει κάθε διαταραχή στη διατοπική ισορροπία. Οι διατοπικές διαφορές στις τιμές, τους μισθούς και τα εισοδήματα δε θα μπορούσαν να διατηρηθούν, παρά μόνο στο βαθμό που οι δαπάνες μεταφοράς παρεμποδίζουν την εξίσωσή τους. Οι μηχανισμοί της αγοράς δηλαδή εξαλείφουν κάθε διαταραχή στη διατοπική ισορροπία. Για αυτό δε συμπεριέλαβαν τη διάσταση του χώρου στη γενική οικονομική θεωρία ούτε ανέλυσαν τα προβλήματα που δημιουργεί η διάρθρωση των δραστηριοτήτων στο χώρο.

Αναπτύχθηκαν βέβαια, ήδη από το 19ο αιώνα, "ειδικές θεωρίες" για τον τόπο εγκατάστασης της γεωργικής και βιομηχανικής παραγωγής (Thunen 1826, Launhardt 1882, Weber 1909), οι οποίες όμως παρέμειναν έξω από το χώρο της γενικής οικονομικής θεωρίας.

β. Η εισαγωγή της διάστασης του χώρου δημιουργεί προβλήματα στην ανάλυση της οικονομικής ισορροπίας (γενικής ισορροπίας του ιδιωτικο-οικονομικού τομέα και γενικής ισορροπίας του ιδιωτικού και δημόσιου τομέα ταυτόχρονα). Οι νεοκλασικοί οικονομολόγοι κάνουν παραδοχές που βασίζονται στην οριακή θεωρία (π.χ. η οριακή χρησιμότητα ενός αγαθού είναι φθίνουσα συνάρτηση της καταναλισκόμενης ποσότητας), η οποία αδυνατεί να ενσωματώσει τη διάσταση του χώρου στην ανάλυσή της. Υποθέτει για παράδειγμα ότι όλες οι σχέσεις μπορούν να παρασταθούν με συνεχείς συναρτήσεις, ενώ η απόσταση και οι άλλες παράμετροι του χώρου προκαλούν ασυνέχειες στις συναρτησιακές σχέσεις, οι

οποίες δε μπορούν να αντιμετωπισθούν από την οριακή θεωρία.

γ. Η έννοια του χώρου δεν υπάρχει στα διδασκόμενα οικονομικά μαθήματα. Δε θεωρείται ότι ο χώρος επηρεάζει τις οικονομικές, κοινωνικές, πολιτικές, πολιτιστικές και άλλες δραστηριότητες και στη συνέχεια επηρεάζεται από αυτές. Αναφέρονται στη συνέχεια τα παραδείγματα δυο μαθημάτων. Στο μάθημα των Δημοσίων Οικονομικών δαπανάται ένα μεγάλο ποσοστό του χρόνου στον ορισμό και την ανάλυση των δημόσιων και ημιδημόσιων αγαθών. Στα υποδείγματα μερικής και γενικής ισορροπίας της νεοκλασικής θεωρίας για τον προσδιορισμό της "άριστης" (αποτελεσματικής) ποσότητας των δημόσιων και ημιδημόσιων αγαθών, δε λαμβάνεται υπόψη καθόλου η μεταβλητή χώρος, παρόλο που ορισμένα δημόσια αλλά και ημιδημόσια αγαθά έχουν περιορισμένη γεωγραφική εμβέλεια (π.χ. ένας φάρος -ημιδημόσιο αγαθό-, η πυροσβεστική υπηρεσία, ένας δρόμος, που η κατασκευή του γίνεται υπο τελείως διαφορετικές συνθήκες σε μια πεδιάδα σε σχέση με ένα βουνό).

Στο μάθημα της Μακροοικονομικής ανάλυσης η θεωρία των επενδύσεων κατέχει σημαντική θέση για τον προσδιορισμό του εισοδήματος ισορροπίας της οικονομίας. Ωστόσο στους προσδιοριστικούς παράγοντες των επενδύσεων, σύμφωνα με τη νεοκλασική προσέγγιση, δεν αναφέρεται άμεσα ο χώρος ως μια συνιστώσα η οποία και αυτή επηρεάζει το ύψος και τη μορφή των επενδύσεων. Υπάρχουν όμως τεράστιες διαφοροποιήσεις μεταξύ των περιοχών, τόσο ως προς το ύψος των επενδύσεων όσο και ως προς τη μορφή που αυτές μπορούν να πάρουν.

Η διδασκαλία λοιπόν των μαθημάτων ανάλυσης του χώρου κινδυνεύει να θεωρείται από τους φοιτητές αλλά και τους διδάσκοντες ότι αφορά "ειδικές" καταστάσεις. Αφορά "κάτι άλλο" όπως και η "κοινωνιολογία", η "επιστημολογία", η "παιδαγωγική".

4. Συγκριτικά πιο πολύπλευρη και ποσοτικά αυξημένη, εμφανίζεται η διδασκαλία αυτών των μαθημάτων στα Τμήματα Αρχιτεκτόνων και Τοπογράφων Μηχανικών. Οι Αρχιτεκτονικές Σχολές χαρακτηρίζονται από μια παραδοσιακή σύνδεση με τη Χωροταξία και την Πολεοδομία. Ήδη από τα τέλη της δεκαετίας του '60 παρατηρείται στροφή της Χωροταξίας προς τις κοινωνικές επιστήμες. Η σχετική αυτοτέλεια των αντικειμένων της Πολεοδομίας και της Χωροταξίας εκφράστηκε στα ελληνικά Πανεπιστήμια αρχικά με την ίδρυση Εδρών Πολεοδομίας και στη συνέχεια Χωροταξίας στα Τμήματα Αρχιτεκτόνων (ΑΠΘ και ΕΜΠ). Αργότερα οι Έδρες αυτές εξελίχθηκαν σε Τομείς. Η Χωροταξία δε θεωρείται πλέον σα μια τεχνική εκπαίδευση για μηχανικούς αλλά ότι αποτελεί μια πολύπλοκη διαδικασία ρύθμισης κοινωνικών πρακτικών, που εξελίσσονται μέσα στο χώρο. Εισάγονται μαθήματα Κοινωνικών επιστημών, Γεωγραφίας κ.λπ. Η στροφή αυτή ευνοήθηκε από την πολιτική συγκυρία της εποχής (δικτατορία - μεταπολίτευση). Τότε πολλοί φοιτητές στρέφονταν προς αυτή την κατεύθυνση, σήμερα βρίσκεται σε πλήρη υποχώρηση.

5. Τελευταίως παρατηρείται εισαγωγή νέων αντικειμένων σε Τμήματα

όπου ήδη διδάσκονταν μαθήματα ανάλυσης του χώρου: ΓΣΠ, ΕΟΚ, Οικολογία κ.λπ. Εξάλλου, παρατηρείται κάποια δειλή εμφάνιση τα τελευταία χρόνια, γνωστικών αντικειμένων σχετικών με το χώρο, σε Τμήματα όπου πριν δε διδάσκονταν (π.χ. Νομική, μαθημάτων που αφορούν την κοινωνική και θεσμική συνιστώσα του ζητήματος).

6. Η Χαρτογραφία είναι ένα χρήσιμο εργαλείο για την ανάλυση του χώρου. Σήμερα όμως συχνά, ο τρόπος διδασκαλίας της οδηγεί σε φετιχοποίηση των τεχνικών της ψηφιοποίησης (ΓΣΠ), που αποκτούν από μόνες τους πια μια αυτονομία. Παρατηρείται παντελής έλλειψη Περιγραφικής Γεωγραφίας (Γεωγραφία ηπειρών, χωρών κ.λπ.). Η ιστορική διάσταση της εξέλιξης του χώρου λείπει τελείως με εξαίρεση τα τμήματα Ιστορίας και Ιστορίας και Αρχαιολογίας.

7. Η Γεωγραφία δε διδάσκεται στις "καθηγητικές Σχολές" (π.χ. Μαθηματικό και Χημικό Ιωαννίνων -Πίνακας 6) ή διδάσκεται σε εξαιρετικά περιορισμένη έκταση (μόνο Φυσική Γεωγραφία στο Φυσικό και Βιολογικό). Ακόμη περισσότερο η Γεωγραφία στο Γυμνάσιο και Λύκειο ενώ προβλέπεται να διδάσκεται από καθηγητές φυσικής, χημείας, γεωλόγους, βιολόγους και φυσιολγώστες, στην πράξη διδάσκεται και από πολλούς άλλους (Ρέντζος 1984, 70), ενώ στα Πανεπιστήμια αντικείμενα σχετικά με την Ανθρώπινη Γεωγραφία και τον Πολεοδομικό και Χωροταξικό Σχεδιασμό, διδάσκουν κυρίως άτομα με πρώτο πτυχίο Αρχιτεκτονικής και με μεταπτυχιακές σπουδές, συνήθως στο εξωτερικό, σε αντικείμενα Γεωγραφίας, Περιφερειακής Ανάπτυξης, Χωροταξίας, Πολεοδομίας κ.λπ. Τα αντικείμενα Περιφερειακής Ανάπτυξης - Οικονομικής του Χώρου τα διδάσκουν συνήθως άτομα με πτυχίο Οικονομολόγου.

8. Δε διδάσκονται πάντοτε ίδια ή παρεμφερή μαθήματα σχετικά με το χώρο σε όλα τα ίδια Τμήματα (Πίνακες 5-6) .

9. Πολλοί είναι οι παράγοντες που οδήγησαν πρόσφατα στη δημιουργία ιδιαίτερων πανεπιστημιακών σπουδών στην Πολεοδομία - Περιφερειακή Ανάπτυξη - Χωροταξία - Γεωγραφία. Όπως πρώτον, η όξυνση των προβλημάτων από την άνιση περιφερειακή ανάπτυξη της χώρας και η συνειδητοποίησή τους λόγω της ύπαρξης πληρέστερων στατιστικών δεδομένων, που έδειξαν την ύπαρξη σημαντικών περιφερειακών ανισοτήτων, η συνειδητοποίηση της "σημασίας του χώρου" (space matters, σύμφωνα με την D. Massey) από τους Έλληνες πανεπιστημιακούς δασκάλους, αλλά και από την κοινωνία γενικότερα, η ανάπτυξη από την πλευρά της Ευρωπαϊκής Ένωσης κοινών πολιτικών σε θέματα Περιφερειακής Ανάπτυξης, Περιβάλλοντος, Χωροταξίας και Πολεοδομίας και τέλος, η αναγνώριση των προβλημάτων που δημιουργούσε στον επαγγελματικό χώρο η έλλειψη μέχρι πρόσφατα συστηματικών σπουδών στο αντικείμενο του χώρου. Συγκεκριμένα, η απουσία οριοθετημένου και θεσμοθετημένου αντικειμένου, δίνει το δικαίωμα σε διάφορες ειδικότητες (αρχιτέκτονες, οικονομολόγους, τοπογράφους κ.λπ.) να αυτοανακηρύσσονται "χωροτάκτες" με την απλή εγγραφή τους στο "Γενικό Μητρώο Μελετη-

τών". Όσο για τις εξειδικευμένες ανάγκες, καλύπτονται με "εισαγόμενη γνώση", η οποία αποκτήθηκε με συστηματικές σπουδές, κυρίως σε μεταπτυχιακό επίπεδο, σε Πανεπιστήμια του εξωτερικού. Αυτό οδηγεί, εκτός των άλλων, σε επιλογή ερμηνευτικών εργαλείων και αναπτυξιακών προτύπων σχετικών με το χώρο, που δε βασίζονται στην ανάλυση του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού.

10. Όσον αφορά τις συνέπειες της "εισαγόμενης γνώσης" στην πανεπιστημιακή εκπαίδευση στην Ελλάδα, στο αντικείμενο χωρικής ανάλυσης - σχεδιασμού (διδάσκεται κυρίως στις Πολυτεχνικές σχολές), μπορεί να ειπωθεί ότι ήταν πρώτον η υπέρμετρη έμφαση στο φυσικό σχεδιασμό, λόγω της "εισαγωγής" του αντικειμένου από την αγγλοσαξωνική σχολή και δεύτερον, η υπέρμετρη παρουσία των παραδοσιακών θεωριών στο επίπεδο της ανάλυσης, λόγω της επιρροής της γερμανικής σχολής.

Σημειώσεις

1. Σε μία πρώτη μορφή παρουσιάστηκε στην Ημερίδα για τη "Γεωγραφία και Γεωγραφική εκπαίδευση στην Ελλάδα" που διοργανώθηκε από το Σωματείο "Φίλοι του Ιδρύματος Σάκη Καράγιωργα" στην Αθήνα στις 17.12.1994.

2. Έχει σημαντική παράδοση στο αντικείμενο. Ιδρύθηκε το 1975 αλλά ουσιαστικά αποτελεί εξέλιξη της Εταιρείας Ερευνών Επαρχιακής Οικονομίας (1962-67) που είχε ιδρύσει ο καθηγητής Ιερώνυμος Πίντος. Η φοίτηση είναι διετής. Δέχεται αποφοίτους διαφόρων ειδικοτήτων όπως μηχανικούς, οικονομολόγους, δικηγόρους κ.λπ.

3. Από το 1964 κυκλοφορούσε ήδη το βιβλίο του καθηγητή Πουλόπουλου (1972), *Οικονομική Γεωγραφία της Ελλάδος*, Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη-Αθήνα.

4. Με την έννοια της μελέτης του φυσικού περιβάλλοντος, στο οποίο περιλαμβάνονται οι σχηματισμοί του εδάφους, το κλίμα, το υπέδαφος, η χλωρίδα και η πανίδα (γεωλογία, παλαιοντολογία, μετεωρολογία κ.λπ.). Ιδρυτής της υπήρξε ο A. Von Humboldt.

5. Στηρίζεται σε σημαντικό βαθμό στις μελέτες των Λεοντίδου (1989) και Pryce (1987).

6. Με την έννοια του συνόλου των συνθηκών σε κάποιο συγκεκριμένο τόπο πάνω στην επιφάνεια της γης. Αποτελείται από όλα τα στοιχεία του χώρου γύρω από τον άνθρωπο, τα οποία συμμετέχουν ή επιδρούν κατά κάποιο τρόπο στις ανθρώπινες δραστηριότητες.

7. Η οικονομική επιστήμη ως "καθαρή οικονομική λογική", θεωρείται ελάσσων κλάδος των εφαρμοσμένων μαθηματικών και διατυπώνει μέρος της επιχειρηματολογίας της με συμβολική μορφή (ομαλές συναρτήσεις - Robinson, 1971).

Βιβλιογραφία

- Αργύρης Θ., Αυγουστίδου Μ. και Μιχαηλίδης Γ. 1986, *Ακαδημαϊκή οργάνωση του Τμήματος Χωροταξίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης του Πανεπιστημίου της Θεσσαλίας* (πολυγραφημένο).
- Αργυρόπουλος Θ., Βασενχόβεν Λ., Βλιάμος Σπ., Γεωργουλής Δ. και Κουρλιούρος Η. 1986, *Ακαδημαϊκή οργάνωση του Τμήματος Χωροταξίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης του Πανεπιστημίου της Θεσσαλίας* (πολυγραφημένο).
- Billinge M., Gregory D. and Martin R. eds. 1984, "Reconstructions", in Billinge M., Gregory D. and Martin R., *Recollections of a revolution: geography as spatial science*, London, Macmillan, σ. 3-24.
- Γετίμης Π., Ανδρικοπούλου Ε., Καυκαλάς Γρ., Οικονόμου Δ., Σκάγιαννης Π., Λαγόπουλος Α. και Ζαχαράτος Γ. 1986, *Προμελέτη για την οργάνωση του Τμήματος Χωροταξίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης στη Σχολή Επιστημών Παραγωγής του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας* (πολυγραφημένο).
- Chorley R. and Haggett P. eds. 1967, *Socio-economic models in geography*, London, Methuen.
- Cronon W. 1991, *Nature's Metropolis*, Norton & Co, N. York-London.
- Δερτιλής Γ. 1982, "Διεπιστημονικότητα και ιστορία", *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τ. 44-47, σ. 52-64.
- Harvey D. 1973, *Social justice and the city*, London, E. Arnold.
- Harvey D. 1977, "The geography of capitalist accumulation", in R. Peet (ed.), *Radical geography*, Methuen, London, σ. 263-292.
- Jones E. 1956, "Cause and effect in human geography", *Annals of the Association of American Geographers*, Vol. 46, σ. 360-77.
- Κουτσόπουλος Κ., Τζαφέτας Γ., Ηλιοπούλου Π. και Γιαουτζή Μ. 1986, *Προμελέτη για την ακαδημαϊκή οργάνωση του Τμήματος Χωροταξίας και Περιφερειακής ανάπτυξης του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας* (πολυγραφημένο).
- Kuhn T.S. 1981, *Η δομή των επιστημονικών επαναστάσεων*, Θεσσαλονίκη, Σύγχρονα Θέματα.
- Λαμπριανίδης Λ. 1985, "Χώρος και κοινωνία", *Τεχνικά Χρονικά*, 5(4), σ. 114-140.
- Λαμπριανίδης Λ. 1992, "Κρίση της θεωρίας για τη χωροθέτηση της βιομηχανίας", στο Κ. Χατζημιχάλης (επιμ.), *Περιφερειακή ανάπτυξη και πολιτική*, Αθήνα, Εξάντας, σ. 88-96.
- Λαμπριανίδης Λ. 1992. *Η γεωγραφική διάσταση των υπεργολαβικών σχέσεων παραγωγής*, Θεσσαλονίκη, Παρατηρητής.
- Λεοντίδου Λ. 1986, *Προκαταρκτική έκθεση προς τη Διοικούσα Επιτροπή του Πανεπιστημίου του Αιγαίου για την ένταξη Τμήματος Κοινωνικής Γεωγραφίας στη Σχολή Κοινωνικών Επιστημών*, Πρώτη Έκθεση 16 Ιουνίου (πολυγραφημένο).

- Λεοντίδου Λ. 1989, *Γεωγραφικός χώρος και κοινωνικός μετασχηματισμός*, Διδακτικές σημειώσεις, Αθήνα.
- Λουκάκης Π., Albrecht R.W., Κομνηνός Ν., Πασχαλίδης Α., Σεφερτζή Ε. και Brake K. 1986, *Σχέδιο για την οργάνωση του Τμήματος Χωροταξίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης του Πανεπιστημίου της Θεσσαλίας* (πολυγραφημένο).
- Mandel E. 1978, *Late capitalism*, London, Verso.
- Οδηγοί Σπουδών των Τμημάτων των ελληνικών Πανεπιστημίων (διάφορα έτη).
- Παπαγιαννάκης Λ., Τσουλουβής Λ., Χατζημιχάλης Κ., Καλογήρου Ν., Πετμεζίδου -Τσουλουβή Μ., Plum V. και Hudson R. 1986, *Σκέψεις για την ακαδημαϊκή οργάνωση του Τμήματος Χωροταξίας και Περιφερειακής ανάπτυξης του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας* (πολυγραφημένο).
- Pryce R. 1987, "Προσεγγίσεις στο θέμα άνθρωπος και περιβάλλον" στο Sarre Ph., Pryce R. και Hodgkiss A. (eds) 1987, *Άνθρωπος και Περιβάλλον*, Αθήνα, Open University/Κουτσούμπος.
- Ρέντζος Γ. 1984, *Γεωγραφική εκπαίδευση*, Επικαιρότητα, Αθήνα.
- Richardson H.W. 1972, *Περιφερειακή Οικονομική*, Παπαζήσης, Αθήνα.
- Robinson J. 1971, *Economic heresies*, Macmillan.
- Sartre J.P. 1968, *Search for a method*, N. York, Vintage.
- Sayer A. 1976, "A critique of urban modelling", *Progress in Planning*, 6(3), σ. 187-254.
- Sayer A. 1980, *Some methodological problems in industrial location studies*, Institute of British Geographers, London.
- Swyngendow E. 1994, *Flows of Power: the political ecology of urbanisation of water: an Ecuadorian case*, Research report for the Ecuadorian Government.
- Weber A. 1909, (1971), *Theory of the location of industries*, Russel & Russel, N. York.
- Wright M. 1974, *Η κοινωνιολογική φαντασία*, Αθήνα, Ολκός.

Τμήμα Αστικής και Περιφερειακής Ανάπτυξης, Πάντειο, 1994-95 Πρόγραμμα Σπουδών

Πίνακας 1

1ο εξάμηνο

- Εισαγωγή στην Περιφερειακή Επιστήμη
- Αστική Γεωγραφία
- Εισαγωγή στην Πολιτική Οικονομία
- Στατιστική I
- Μαθηματικά
- Εισαγωγή στην Πληροφορική

2ο εξάμηνο

- Οικονομική Γεωγραφία
- Θεσμικό Πλαίσιο Περιφερειακής Ανάπτυξης
- Μικροοικονομική Θεωρία II
- Μακροοικονομική Θεωρία
- Οικονομική της Επιχείρησης
- Στατιστική II

3ο εξάμηνο

- Ανάλυση Τόπου Εγκατάστασης
- Χωροταξία
- Μικροοικονομική Θεωρία I
- Οικονομική της Εργασίας & Πολιτική Εργατικού Δυναμικού
- Οικονομική Ανάπτυξης: Θεωρίες και Στρατηγικές
- Μέθοδοι Ποσοτικής Ανάλυσης

4ο εξάμηνο

- Περιφερειακή Οικονομική Πολιτική
- Οικονομική Αστικών Κέντρων
- Δημόσια Οικονομική: Οικονομικές Λειτουργίες του Κράτους
- Οικονομική Ανάπτυξη: Προβλήματα και Πολιτικές
- Ιστορία Οικονομικών Χωρικών Ενοτήτων
- Ιστορία Θεωριών του Χώρου
- Εισαγωγή στο Συνταγματικό Δίκαιο
- Νομισματική Θεωρία και Πολιτική
- Σχολές Οικονομικής Σκέψης I

5ο εξάμηνο

- Μέθοδοι Περιφερειακής Ανάλυσης
- Πολιτική Μεταφορών
- Δημοσιονομική Θεωρία

- Οικονομετρία
- Διαχείριση Φυσικών και Ενεργειακών Πόρων
- Οικονομικό Δίκαιο
- Σχολές Οικονομικής Σκέψης II¹
- Πρότυπα Χωροθέτησης Παραγωγικών Δραστηριοτήτων
- Εισαγωγή στο Διοικητικό Δίκαιο
- Κοινωνική Δημογραφία
- Στατιστικές Εφαρμογές Η/Υ

6ο εξάμηνο

- Περιφερειακά Υποδείγματα
- Πολιτική Περιβάλλοντος
- Δημοσιονομική Ανάλυση
- Διεθνής Οικονομική
- Περιφερειακή Διοίκηση και Τοπική Αυτοδιοίκηση
- Πρόγραμμα Η/Υ στη Γεωγραφική Ανάλυση
- Οικονομική των Δημοσίων Επιχειρήσεων και Οργανισμών
- Διοικητικό Οικονομικό Δίκαιο
- Κράτος και Κοινωνία
- Οικονομικοί Θεσμοί και Πολιτικές της ΕΟΚ
- Θεωρίες Απασχόλησης και Ανεργίας

7ο εξάμηνο

- Πολεοδομική Οικιστική Ανάπτυξη και Πολιτική
- Πολιτιστική Ανάπτυξη και Πολιτική
- Βιομηχανική Οικονομική και Πολιτική
- Μακροοικονομική Πολιτική
- Περιφερειακή Διάχυση Τεχνολογίας
- Παραγωγικές Διαδικασίες Μικρής Κλίμακας
- Εφαρμοσμένη Οικονομετρία
- Συνταγματικό Οικονομικό Δίκαιο
- Κεφαλαιαγορά-Χρηματαγορά
- Εφαρμογή και Αξιολόγηση Σχεδίων Περιφερειακής Ανάπτυξης

8ο εξάμηνο

- Περιφερειακή Πολιτική της ΕΟΚ
- Περιφερειακός Προγραμματισμός
- Ελληνική Οικονομία
- Θέματα Οικονομικής και Κοινωνικής Πολιτικής
- Πολιτιστική Εξέλιξη Περιφερειών
- Πολιτική Γης και Κατοικίας
- Θέματα Κλαδικής Οικονομικής Ανάλυσης
- Χωρική Ανάλυση Υπηρεσιών
- Ελληνική Περιφερειακή Πολιτική
- Πληροφορική και Οικονομία

---

1. Δε διδάσκεται κατά το τρέχον ακαδημαϊκό έτος.

**Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης,
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, 1994-95**

Πρόγραμμα Σπουδών

Πίνακας 2

1ο εξάμηνο

- Μαθηματικά
- Πληροφορική I
- Εισαγωγή στην Οικονομική Επιστήμη I: Μικροοικονομία
- Σχέδιο και Τεχνικές Απεικόνισης
- Ανθρωπογεωγραφία
- Εισαγωγή στην Ανάλυση του Χώρου
- Αγγλικά Ειδικών Σκοπών

2ο εξάμηνο

- Στατιστική I
- Πληροφορική II
- Εισαγωγή στην Οικονομική Επιστήμη II: Μακροοικονομία
- Αστικός Σχεδιασμός
- Θεωρίες Χωροθέτησης Λειτουργιών
- Ιστορία της Πόλης και της Πολεοδομίας
- Αγγλικά Ειδικών Σκοπών

3ο εξάμηνο

- Φυσική Γεωγραφία
- Στατιστική II
- Κοινωνιολογία
- Θεματική Χαρτογραφία
- Οικονομική του Χώρου I: Αστική Οικονομική
- Ανάλυση Οικοσυστημάτων
- Αγγλικά Ειδικών Σκοπών

4ο εξάμηνο

- Περιβαλλοντική Χημεία
- Μέθοδοι Κοινωνικής Έρευνας
- Θεωρίες και Τεχνικές Προγραμματισμού
- Σχεδιασμός με Η/Υ
- Ποσοτικές Μέθοδοι Γεωγραφικής Ανάλυσης
- Οικονομική του Χώρου II: Περιφερειακή Οικονομική
- Αγγλικά Ειδικών Σκοπών

5ο εξάμηνο

- Δημόσια Οικονομική
- Δημογραφία και Κοινωνική Στατιστική

- Πολεοδομικός Σχεδιασμός και Προγραμματισμός
- Διαχείριση Φυσικών Πόρων
- Θεσμικό Πλαίσιο Χωροταξίας και Περιβάλλοντος
- Επιλογή
- Επιλογή

6ο εξάμηνο

- Οικονομική Γεωγραφία της Ευρώπης
- Γεωγραφικά Συστήματα Πληροφοριών
- Χωροταξικός Σχεδιασμός και Προγραμματισμός
- Οικιστική Ανάπτυξη και Πολιτική Γης
- Προγραμματισμός και Σχεδιασμός Υποδομών
- Επιλογή
- Επιλογή

7ο εξάμηνο

- Επιχειρηματικός Σχεδιασμός
- Επεξεργασία Εικόνας και Τηλεπισκόπηση
- Περιφερειακή Ανάπτυξη και Πολιτική
- Ειδικά θέματα Χωροταξίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης I
- Προγραμματισμός και Σχεδιασμός Μεταφορών
- Επιλογή
- Επιλογή

8ο εξάμηνο

- Αξιολόγηση Επενδύσεων
- Δημόσια Διοικητική και Αυτοδιοίκηση
- Χωρικές Πολιτικές της Ευρωπαϊκής Ένωσης
- Ειδικά θέματα Χωροταξίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης II
- Επιλογή
- Επιλογή
- Επιλογή

9ο εξάμηνο

- Διάλεξη
- Ειδικά θέματα Χωροταξίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης III
- Επιλογή
- Επιλογή
- Επιλογή
- Επιλογή
- Επιλογή

10ο εξάμηνο

- Πρακτική Εξάσκηση
- Διπλωματική

Πίνακας 3
Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας & Περιφερειακής Ανάπτυξης 1995/96 Πρόγραμμα Σπουδών

ΑΞΟΝΕΣ	ΥΠΟΧΡΕΩΤΙΚΑ ΜΑΘΗΜΑΤΑ	ΚΑΤ'ΕΠΙΛΟΓΗ ΥΠΟΧΡΕΩΤΙΚΑ ΜΑΘΗΜΑΤΑ
Μαθηματικά & Πληροφορική	Σεμινάριο Προσανατολισμού στις σπουδές Μαθηματικά I: Ολοκλ. και διαφορ. λογισμός Μαθηματικά II: Γραμμ. προγρ. γραφ. λαγ.Boole Στατιστική Πληροφορική I- Εισαγωγή Πληροφορική II - Βάσεις δεδομένων Ποσοτικές μέθοδοι γεωγραφικής ανάλυσης	
Μαθηματικά υποβάθρου	Τεχνικό Σχέδιο Εισαγωγή στον αρχιτεκτονικό σχεδιασμό Σχεδιασμός με Η/Υ Τοπογραφία-γεωδεία Θεματική χαρτογραφία Γεωγραφικά συστήματα πληροφοριών Φωτοερμηνεία και τηλεπισκόπηση	Εισαγωγή στο τεχνικό σχέδιο Προοπτικό σχέδιο Ειδικά θέματα αρχιτεκ. σύνθεσης Ειδικά θέματα γεωργ. συστ. πληροφοριών Ειδικά θέματα τηλεπισκόπησης
Γεωγραφία και Περιβάλλον	Φυσική γεωγραφία Ανθρωπογεωγραφία Ανάλυση και διαχείριση οικοσυστημάτων Περιβαλλοντική μηχανική	Γεωγραφία του αστικού χώρου Μελέτες Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων Οικονομ. γεωγρ. Ευρώπης & Βαλκανίων Θέματα των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών
Κοινωνικές επιστήμες	Κοινωνιολογία Δημογραφία Δημόσια διοίκηση και τοπική αυτοδιοίκηση Εισαγ. στο δίκαιο-Θεσμ. πλαίσιο πολεοδομίας Θεσμ. πλαίσιο χωροταξίας και περιβάλλοντος Μέθοδοι κοινωνικής έρευνας	Επιστημολογία Ιστορία της τέχνης Εισαγωγή στην πολιτική επιστήμη
Οικονομική ανάλυση	Μικροοικονομική ανάλυση Μακροοικονομική ανάλυση Δημόσια Οικονομικά Οικονομική της ανάπτυξης	Οικονομική του περιβάλλοντος Οικονομική μεταφορών Οικονομμετρία

Πίνακας 3

Συνέχεια

ΛΕΞΕΙΣ	ΥΠΟΧΡΕΩΤΙΚΑ ΜΑΘΗΜΑΤΑ	ΚΑΤ'ΕΠΙΛΟΓΗ ΥΠΟΧΡΕΩΤΙΚΑ ΜΑΘΗΜΑΤΑ
Μα- θή- μα- τα	Οικονομική του χώρου I: Αστική οικονομική Οικονομική του χώρου II: Περιφ. οικονομική Ανάπτυξη αγροτικού χώρου Περιφερειακή ανάπτυξη Τοπική ανάπτυξη & Ανθρώπινοι πόροι	Ειδικά θέματα περιφερειακής ανάπτυξης Ανάπτυξη προβληματικών περιοχών Πολιτ. διάσταση της περιφ. ανάπτυξης Διαχείριση και αξιολόγηση προγραμμάτων
Οργάνωση και διαχείριση	Θεωρίες και τεχνικές προγραμματισμού Επιχειρηματικός σχεδιασμός Αξιολόγηση Επενδύσεων Διαχείριση έργων	Ανάλυση πολιτικών Επιχειρησιακή έρευνα Χρηματοδοτικοί μηχανισμοί
Πολοδομία	Ιστορία πόλης και πολοδομίας Αρχιτεκτονική τοπίου Πολοδομία I: Αστικός σχεδιασμός Πολοδομία II: Πολεοδ.σχεδ.-Πραξ.εφαρμογής Πολοδομία III: Πολεοδ.προγραμ. & πολιτική Πολοδομία IV: Πολιτική γης και κατοικίας Πολοδομία V: Στρατηγικές αστικής ανάπτυξης	Ειδικά θέματα πολοδομίας Εισαγωγή στο κτηματολόγιο Αστική διαχείριση Συγκοινωνιακή τεχνική
Χωροταξία	Ευρωπαϊκές χωρικές πολιτικές Χωροταξία I: Σχεδιασμός χρήσεων γης Χωροταξία II: Περιφ/κές & τομεακές ρυθμίσεις Χωροταξία III: Περιβ.προγρ.-διαχ. φυσικ. πόρων Χωροταξία IV: Οικιστ. δίκτυα-εθν.χωροστ.πολιτ. Σχεδιασμός & προγραμματισμός υποδομών Σχεδιασμός & προγραμματισμός μεταφορών	Ειδικά θέματα χωροταξίας I Ειδικά θέματα χωροταξίας II Νέες τεχνολογίες και χώρος Εφαρμογές τηλεματικής στη χωροταξία Ειδικά θέματα υποδομών
Ξένη γλώσσα	Ξένη γλώσσα I Ξένη γλώσσα II Ξένη γλώσσα III Ξένη γλώσσα IV	Ξένη γλώσσα ειδικών σκοπών
Πρακτική εξάσκηση	Πρακτική εξάσκηση	
Διπλωματική εργασία	Διπλωματική εργασία	

Τμήμα Ανθρωπογεωγραφίας, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, 1995-96

Πρόγραμμα Σπουδών

Πίνακας 4

1ο εξάμηνο

- Ανθρωπογεωγραφία: Εισαγωγικές έννοιες και Θεματικές περιοχές
- Εισαγωγή στην Κοινωνική Στατιστική
- Αστική Γεωγραφία
- Φυσική Γεωγραφία: Ατμοσφαιρικά συστήματα
- Αγροτική Γεωγραφία
- Εισαγωγή στους Η/Υ
- Ξένη Γλώσσα

2ο εξάμηνο

- Εξέλιξη της γεωγραφικής σκέψης
- Κοινωνική Στατιστική-Έλεγχοι υποθέσεων και εφαρμογές σε Η/Υ
- Δομή της πόλης-Αστικές λειτουργίες
- Φυσική Γεωγραφία και Περιβάλλον
- Πολιτική Οικονομία
- Χαρτογραφία
- Ξένη Γλώσσα

3ο εξάμηνο

- Κοινωνική Γεωγραφία
- Οικονομική Γεωγραφία
- Ανάλυση και αντίληψη του τοπίου
- Πολυμεταβλητή Ανάλυση-Χρονικές Σειρές-Αριθμοδείκτες
- Εισαγωγή στον αστικό και περιφερειακό σχεδιασμό
- Γεωγραφικά Συστήματα Πληροφοριών
- Ξένη Γλώσσα

4ο εξάμηνο

- Πολιτιστική Γεωγραφία
- Ιστορική Γεωγραφία
- Δημογραφία
- Σχεδιασμός γεωγραφικής έρευνας
- Μέθοδοι αστικής ανάλυσης και πολεοδομικού σχεδιασμού
- Ανθρωπογεωγραφία της Ελλάδας
- Ξένη Γλώσσα

5ο εξάμηνο

- Πολιτική Γεωγραφία
- Ευρωπαϊκή ολοκλήρωση της χώρας

- Γεωγραφία της παραγωγής και της ανάπτυξης
- Μέθοδοι περιφερειακής ανάλυσης και χωροταξικού σχεδιασμού
- Εκπαίδευση και διδακτική της Γεωγραφίας
- Κατ' επιλογή υποχρεωτικό μάθημα

6ο εξάμηνο

- Γεωγραφία των μεταναστεύσεων
- Ιστορική Γεωγραφία του Μεσογειακού χώρου
- Θεσμοί πολεοδομικού και χωροταξικού σχεδιασμού
- Γεωγραφία της κατανάλωσης και του τουρισμού
- Κατ' επιλογή υποχρεωτικό μάθημα
- Κατ' επιλογή υποχρεωτικό μάθημα

7ο εξάμηνο

- Περιβαλλοντική διαχείριση
- Πολιτικές γης
- Ποιοτικές μέθοδοι γεωγραφικής έρευνας
- Κατ' επιλογή υποχρεωτικό μάθημα
- Κατ' επιλογή υποχρεωτικό μάθημα
- Προαιρετικό μάθημα

8ο εξάμηνο

- Κατ' επιλογή υποχρεωτικό μάθημα
- Κατ' επιλογή υποχρεωτικό μάθημα
- Προαιρετικό μάθημα
- Προαιρετικό μάθημα
- Προαιρετικό μάθημα
- Προαιρετικό μάθημα

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΕΙΣ ΣΠΟΥΔΩΝ

- A. Ανάλυση Χώρου, Σχεδιασμός και Περιβάλλον
- B. Ευρωπαϊκές και Μεσογειακές Σπουδές

Πίνακας 5

Παν/μιο	Σχολή/ Τμήμα	Τομέας	Τίτλος Μαθημάτων	Μάθημα	Εξάμ. που διδάσκειται
ΑΠΘ (1992-93)	Πολυτεχν. / Αρχιτεκτόνων Μηχανικών	5 τομείς τομέας: Πολεοδομίας Χωροταξίας & Περιφερειακής Ανάπτυξης	<p>Β' κύκλος, επιλέγονται 3 - 4</p> <ul style="list-style-type: none"> - Οργάνωση Χώρου: Εισαγωγή στην ανθρώπινη γεωγραφία - Οργάνωση Χώρου: Αστική & Περιφέρ. Θεωρία - Ιστορία της πόλης & της πολεοδομίας, Ελλάδα 15-20ος - Ιστορία της πόλης & της πολεοδομίας - Θεωρία & εφαρμογές του Πολεοδομικού προγράμ/ου Σχεδιασμού - Αστικός σχεδιασμός; από τον Προγρ/μύ στον αστικό & φυσικό σχεδιασμό - Κατοικία & αστικός Σχεδιασμός - Πολεοδομικός Προγρ/μός; Θεωρία & Εφαρμογές - Πολεοδομικός προγρ/μός; Θεωρία & εφαρμογές - Πολεοδομικός προγρ/μός; Θεωρία & εφαρμογές - Αστικός σχεδιασμός; Θεωρία & εφαρμογές - Αστικός σχεδιασμός; Θεωρία & εφαρμογές <p>Γ' κύκλος; επιλέγονται 2</p> <ul style="list-style-type: none"> - Θεωρία & Ιδεολογία στον αστικό σχεδιασμό - Προγρ/σμός & Σχεδιασμούστων μεταφορών - Χωροταξία & Περιφερειακή ανάπτυξη - Πόλεις & Γεωγραφία της ευέλικτης παραγωγής - Ιστορία της πόλης και της Πολεοδομίας II - Οργανωμένη δόμηση & κοινωνική ανάλυση του χώρου - Οικον. & Θεσμικό πλαίσιο της παραγωγής του χώρου - Οικον. & Κοινων. ανάλυση του χώρου: προοπτική ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης - Κοινωνιολογία της πόλης - Μαθησιακά μοντέλα στην πολεοδομία - Περιφερειακή ανάπτυξη στην ενιαία ευρωπαϊκή αγορά - Κοινωνική σημασιολογία του οικισμού & της περιφέρειας - Ιστορία της πόλης και της πολεοδομίας II - Γεωγραφία της βιομηχανικής παραγωγής 	<p>E E</p>	<p>Γ, Ε Δ, Ε Γ, Ε Δ, ΣΤ Γ, Ε Γ, Ε Γ, Ε Γ, Ε Γ, Ε Δ, ΣΤ Δ, ΣΤ</p> <p>Z Z Z Z Z Z H H H H H H H H H H</p>

Πίνακας 5

Συνέχεια				
Παν/μιο	Σχολή/ Τμήμα	Τομέας	Τίτλος Μαθήματος	Μάθημα Εξάμ. που διδά- σκεται
ΑΠΘ	Πολυτεχν. / Αρχιτεκτον.	Πολεοδομία	- Περιφερειακές πολιτικές & τοπικές πρωτοβουλίες ανάπτυξης στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα - Πόλη και επικαίωνα - Ενδογενής τοπική ανάπτυξη - Χωροταξία & περιφερειακός προ/σμός- Εφαρμογές I - Αστικός Σχεδιασμός - Αστική Εξυγίανση - Πολεοδομική προσέγγιση για την αποκατάσταση & αναβίωση των παραδοσιακών οικισμών - Αστική & περιφερειακή ανάλυση & ανάπτυξη-Οικονομική ανάλυση του χώρου II - Πολεοδομικός προ/σμός: αναβάθμιση αστικών περιοχών	Ε Ε Ε Ε Ε Ε Ε Ε Ε Ε
ΕΜΠ (1994-95)	Πολυτεχν. / Αρχιτεκτό- νων Μηχα- νικών	4 τομείς: Τομέας Πολεοδομίας & Χωροταξίας	- Πολεοδομία I - Πολεοδομία II - Πολεοδομία III - Χωροταξία - Ειδικά Θέματα Πολεοδομίας II - Ειδικά Θέματα Πολεοδομίας III - Ειδικά Θέματα Χωροταξίας I (τομείων: αρχιτεκτονικού σχεδιασμού-πολεοδομίας & χωροταξίας) ¹	ΣΤ Ε Ζ Ζ Ζ Ζ Η Η Η Θ
Εθνικό Καποδιστριακό Παν/μιο Αθηνών (1994-95)	Γεωλογίας	6 κατευθύνσεις κατεύθυνση: Γεωγραφίας Κλιματικής	- Φυσική Γεωγραφία - Εφαρμοσμένη & Μαθηματική γεωγραφία - Εφαρμοσμένη κλιματολογία Ρύπανση περιβάλλοντος - Φωτογεωλογία - Στοιχεία μετεωρολογίας-ηλιακή αιολική ενέργεια-παλαιοκλιματολογία. Μικρο-κλιματολογία - Καροτική γεωμορφολογία - Εφαρμοσμένη γεωμορφολογία - Παράκτια & υποθαλάσσια γεωμορφολογία	Α Η Η Ε Ε Ε ΣΤ ΣΤ ΣΤ ΣΤ

(1) Μάθημα συνδυασμού τομέων

Πίνακας 5

Συνέχεια

Παν/μιο	Σχολή/ Τμήμα	Τομέας	Τίτλος Μαθήματος	Μάθημα	Εξέμ. που διδά- σκεται
ΑΠΘ (1994-95)	Γεωλογίας	6 κατευθύνσ.	- Γεωγραφία - Φυσική Γεωγραφία - Γεωλογικά- Γεωγραφ. θέματα - Γεωλογικές χαρτογραφήσεις - Χαρτογραφίες υπαίθρου - Κλιματολογία Ελλάδος - Ωκεανογραφία	Υ Υ Ε Υ Υ Ε Ε	Β Δ Η Δ ΣΤ Ζ Ζ
Παν/μιο Αθηνών (1991-92)	Φυσικής	7 κύκλοι κύκλος Περιβάλλ.	- Μετεωρολογία - Ωκεανογραφία - φυσική κλιματολογία - Ρυπανση-προστασία περιβάλ.	Ε Ε Ε Ε	Δ, ΣΤ, Η Δ, ΣΤ, Η Δ, ΣΤ, Η Δ, ΣΤ, Η
ΑΠΘ (1994-95)	Φυσικής	3 κατευθύν. Αστρονομίας Ατμοσφ/κές Επιστήμες & Περιβ/λων	- Μετεωρολογία - φυσική κλιματολογία - φυσική του Περιβάλλοντος - Γεωλογία	Ε Ε Ε Ε Ε	ΣΤ Ε Η ΣΤ
Ιόνιο (1994-95)	Ξένων Γλωσσών, Μετάφρασ. Διεργμηένων		- Οικονομική Γεωγραφία		
Εθνικό Καπο/κό Αθηνών (1994-95)	Θετικών Επιστημών/ Βιολογίας	τομείς 4 τομείς Οικολογίας	- Γενική οικολογία - Οικολογία Πληθυσμών - Εφαρμοσμένη οικολογία	Υ Υ Ε	Δ Ζ

Πίνακας 5

		Συνέχεια			
Παν/μιο	Σχολή/ Τμήμα	Τομέας	Τίτλος Μαθήματος	Μάθημα	Εξάμ. που διδάσκειται
ΑΠΘ (1994-95)	Θετικών επιστημών/ Βιολογίας		<ul style="list-style-type: none"> - Οικολογία I - Οικολογία II - Ωκεανογραφία - Εφαρμοσμένη Οικολογία - Διαχείριση & προστασία οικοσυστημάτων - Ζωογεωγραφία - Φυτογεωγραφία 	Υ Υ Ε Ε Ε Ε Ε	ΣΤ Ζ Ε Ζ Η Η Η
ΑΠΘ (1994-95)	Γεωχνικών Επιστημών/ Γεωπονίας	Κατεύθυνση Αγροτικής Οικονομίας	- Γεωργική Οικονομική Γεωγραφία	Υ	
ΑΠΘ (1994-95)	Πολυτεχν./ Πολιτικών Μηχανικών	4 τομείς: Συγκέντρων & Οργάνωσης	<ul style="list-style-type: none"> - Περιφερειακή Ανάπτυξη & Πολεοδομία-Χωροταξία - Περιφερειακή Ανάπτυξη II - Θεωρίες & Εφαρμογές Προγραμματισμού - Σχεδιασμού 	Υ Ε	Β Θ
Δ.Π.Θ (1992-93)	Πολυτεχν./ Πολιτικών Μηχανικών	3 κατευθύν. κατεύθυνση κοινωνικών έργων	<ul style="list-style-type: none"> - Ιστορία Πόλης - Πολεοδομία - Χωροταξία - Ειδικά κεφάλαια Πολεοδομίας 	Ε Υ Ε Ε	Δ ΣΤ Ζ Θ
ΕΜΠ (1993-94)	Πολιτικών Μηχανικών	3 κύκλοι: Δομοστικού Μηχ/κού & Συγκ/λόγου	<ul style="list-style-type: none"> - Πολεοδομία - Οικολογία - Περιβαλλοντικές επιπτώσεις στον Ελληνικό φυσικό χώρο 	Ε Ε Ε	Θ Α Ζ-Θ
Πατρών (1993-94)	Πολυτεχν./ Πολιτικών Μηχανικών		<ul style="list-style-type: none"> - Πολεοδομία - Τεχνική της Κυκλοφορίας - Σχεδιασμός μεταφορών - Ειδικά Κεφάλαια Πολεοδομίας - Χωροταξία & Περιφερειακή Ανάπτυξη 		Ε Ε Θ Θ Ι

Πίνακας 5

Συνέχεια

Παν/μιο	Σχολή/ Τμήμα	Τομείς	Τίτλος Μαθήματος	Μάθημα	Εξάμ. που διδά- σκεται
ΕΜΠ (1994-95)	Πολυτεχν./ Τοπογράφων Μηχ/κών	3 τομείς: Γεωγραφίας & Περι/κού Σχεδιασμού	<ul style="list-style-type: none"> - Αστική Γεωγραφία - Κοινωνική Γεωγραφία - Οικονομική Γεωγραφία - Φυσικά διαθέσιμα - Πολεοδομία - Χωροταξία - Ψηφιακή Χαρτογραφία - Συστήματα Πληροφοριών Γής - Ανθρωπογεωγραφία της Ελλάδας - Αγροτικοί οικισμοί - Μεταφορές - Οικιστικά Συστήματα & σχεδιασμός στο φυσικό χώρο - Αστική γη & κοινωνικές διαδικασίες 	Ε Ε Ε Ε Ε Υ Υ Ε Ε Ε Ε Ε Ε Ε Ε	Ε Ζ Ζ Θ Ζ Η Η Η Η Η Η Η Θ Δ
ΑΠΘ (1994-95)	Πολυτεχν./ Αγρονόμων Τοπογράφ. Μηχανικών	3 τομείς τομείς: Κτηματολο- γίου, φωτο- γραμμετρίας & χαρτογραφίας	<ul style="list-style-type: none"> -Βάσεις της Χαρτογραφίας - Θεματική Χαρτογραφία - Γεωγραφία - Εισαγωγή στον Πολεοδομικό Σχεδιασμό - Αυτοματοποιημένη Χαρτογραφία & ΓΣΠ - Χωροταξία & Περιφερειακή Ανάπτυξη - Εισαγωγή στα Συστήματα Πληροφοριών Γης - Εφαρμογές στα Γεωγραφικά Συστήματα Πληροφοριών - Σχεδιασμός & Επίμβαση στο Περιβάλλον - Φυσική Γεωγραφία 	Υ Υ Υ Υ Ε Ε Ε Ε Ε Ε Υ	Γ Ε ΣΤ Ζ Ζ Η Η Η Θ Θ Ζ

Πίνακας 5

				Συνέχεια	
Παν/μιο	Σχολή/ Τμήμα	Τομέας	Τίτλος Μαθήματος	Μάθημα	Εξάμ. που διδά- σκεται
ΑΠΘ (1994-95)	Ιστορίας & Αρχ/λογίας	3 τομείς	<ul style="list-style-type: none"> - Αρχιτεκτονική Πολεοδομία - Οργάνωση & χρήση του χώρου στην εποχή του χαλκού στο Αιγαίο - Αρχιτεκτονική & Πολεοδομία των ελληνοιστιτικών χρόνων - Οργάνωση & χρήση του χώρου στην εποχή του χαλκού στην ηπειρωτική Ελλάδα - Γεωγραφία¹ - Ιστορική κλιματολογία¹ - Χωροταξία & Περι/κή ανάπτυξη² - Οργάνωση του χώρου² - Ιστορία της πόλης & της πολεοδομίας² 	E E E E	
Ιόνιο (1994-95)		Ιστορίας	<ul style="list-style-type: none"> - Ιστορική Γεωγραφία - Ιστορία των Πόλεων - Ιστορική Δημογραφία 	Y E Y	H Z H

(1) από το Τμήμα Γεωλογίας

(2) από το Τμήμα Αρχιτεκτόνων

Y: υποχρεωτικό

E: επιλογής

Σε παρένθεση ( ) κάτω από την επωνυμία του Πανεπιστημίου σημειώνεται το ακαδημαϊκό έτος στο οποίο αναφέρεται ο Οδηγός Σπουδών

Πίνακας 6
Τμήματα όπου **δεν** προσφέρονται μαθήματα
σχετικά με ανάλυση του χώρου

Παν/μιο	Σχολή	Τμήμα
1. Πολυτεχνείο Κρήτης		- Επιστημών - Μηχ/κών παραγωγής & διοίκησης - Μηχ/κών ορυκτών πόρων - Ηλεκτρονικής & Μηχανικών Υπολογιστών
2. Γεωργικό Παν/μιο Αθηνών		- Φυτικής Παραγωγής - Ζωϊκής Παραγωγής - Γεωργικής Βιολογίας & Βιοτεχνολογίας - Γεωργικής οικονομίας - Γεωργικών βιομ/νίων - Εγγείων βελτιώσεων & γεωργ. μηχανικής - Γενικό
3. Πάντειο		- Δημόσιας Διοίκησης - Κοινωνιολογίας - Επικοινωνίας & Μέσων Μαζικής ενημέρ. - Ψυχολογίας - Γενικό Τμήμα Δικαίου
4. Παν/μιο Ιωαννίνων	Φιλοσοφική Σχολή Θετικών επιστημών Ιατρική	- Φιλολογίας - Ιστορίας & Αρχαιολογίας - Φιλοσοφίας Παιδαγωγ.& Ψυχολογίας - Νηπιαγωγών - Μαθηματικών - Φυσικής - Χημείας - Πληροφορικής
5. ΔΠΘ	Πολυτεχνική Σχολή	- Ηλεκτρολόγων Μηχ/κών
6. Παν/μιο Αιγαίου		- Διοίκησης Επιχειρήσεων
7. Οικονομικό Παν/μιο Αθηνών		- Διοίκησης των Επιχειρήσ. & Μάρκετινγκ - Στατιστικής - Εφαρμοσμένης Πληροφορικής
8. ΔΠΘ		- Νηπιαγωγών - Ιατρική - ΤΕΦΑΑ
9. Παν/μιο Πατρών		- Ιατρική
10. ΑΠΘ	Σχολή Επιστημών Υγείας	- Ιατρική - Οδοντιατρική
11. Ανωτάτη Σχολή Καλών Τεχνών		
12. Παν/μιο Πειραιώς		- Οργάνωσης & Διοίκησης Επιχειρήσεων - Στατιστικής
13. ΑΠΘ		- Φιλοσοφίας & Παιδαγωγικής - Ψυχολογίας - Παιδαγωγικό Τμήμα - Νηπιαγωγών
14. Παν/μιο Θεσσαλίας		- Γεωπονική
15. Παν/μιο Αθηνών		- Ιστορίας